

Raspadanje Austro-Ugarske i rađanje Kraljevine SHS u svjetlu francuske politike (od listopada do prosinca 1918.)

MIRO KOVAČ

Zagreb, Republika Hrvatska

Kako je došlo do formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca? Koju ulogu su u tom procesu odigrale Francuska, Italija, srpska kraljevska vlada pod vodstvom Nikole Pašića i hrvatska politička elita? Zašto je nova "jugoslavenska" država, čije su formiranje Hrvati priželjkivali da bi se oslobodili austrijske i mađarske dominacije, ustrojena centralistički i poprimila oblik kamuflirane proširene Srbije? Jesu li se jugoslavenski orijentirani Hrvati poput predsjednika Jugoslavenskog odbora Ante Trumbića, koji su se borili za federalistički ustroj nove "jugoslavenske" države, uopće mogli oduprijeti velikosrpskim ambicijama srbijanske političke kaste? To su neka od pitanja na koje ovaj članak, koji se pretežnim dijelom temelji na francuskoj arhivskoj građi, uglavnom nepoznatoj hrvatskoj historiografiji i javnosti, želi pružiti zadovoljavajuće odgovore.

Ključne riječi: Austro-Ugarska, Kraljevina SHS, Francuska, centralizam, federalizam

Uvod

Prednost Nikole Pašića u odnosu na svog suparnika Antu Trumbića, predsjednika *Jugoslavenskog odbora*, nije se svodila na "naklonost" koju je uživao kod ministara vanjskih poslova Italije i Francuske, Sydneya Sonnina i Stephena Pichona, i drugih političara Antante. Predsjednik srpske vlade mogao je jednako tako računati, ako ne na čitavi aparat *Hrvatsko-srpske koalicije* u Zagrebu, onda u najmanju ruku na njezinu srpsku sastavnicu. Jedna od posebnosti austrougarske stvarnosti bila je bez sumnje činjenica da je ta politička formacija, većinska u Saboru od izbora 1913., mogla očuvati svoj dominantan položaj sve do kraja Monarhije, a da pritom nije bila posebno uznemirivana. Istina, lokalne su vlasti pritvorile, između ostalih, nekoliko srpskih članova *Hrvatsko-srpske koalicije*. Međutim, njihovo je zatočenje bilo kratkog vijeka. Tako je bilo i sa Svetozarom Pribičevićem, glavnim Pašićevim "saveznikom", koji je za vrijeme odlučujućih dana u listopadu i studenome 1918. učinkovito pripremao teren za južnoslavensko ujedinjenje

po mjeri Beograda. Banijski Srbin i glavni vođa *Hrvatsko-srpske koalicije* bio je zatvoren, oslobođen, a potom u kućnom pritvoru u mađarskoj prijestolnici, gdje je, uživajući naklonost grofa Tisze, bivšeg ministra-predsjednika ugarske vlade, “živo sudjelovao u radu *Hrvatsko-srpske koalicije* i pripremao buduće događaje s prijateljima”.¹

Politika *Hrvatsko-srpske koalicije* za vrijeme rata bila je vrlo spretna, iako nepopularna i oportunistička. Kao politički instrument srpske manjine – tradicionalnog partnera vladajućih mađarskih krugova - zadobila je povjerenje vlade u Budimpešti, koja ju je pretpostavljala “čisto” hrvatskim političkim snagama, zaokupljenima osporavanjem Nagodbe iz 1868. Što se pak vlade u Beču tiče, s jedne je strane ratno stanje nametalo vođenje umjerene politike prema Mađarskoj, koja je odbacivala svako uplitanje u translajtanske poslove, a s druge strane je, tolerirajući redovni rad Sabora, nastojala “pothranjivati samoljublje malog naroda koji joj tako darežljivo daje vojnike i političko oružje protiv Italije, i koji nesvjestan svog junaštva, osigurava stražu na toj fronti”.² Međutim, naginjanje *Hrvatsko-srpske koalicije* ujedinjenju sa Srbijom nije bilo nepoznato Beču, pa ni Antanti, kao što to pokazuje bilješka *Quai d’Orsaya* od 12. rujna 1918., u vrijeme dok je Pribićević, koji se netom bio vratio u Zagreb, još uvijek pazio da ne razotkrije svoje nakane:

Možemo kategorički ustvrditi da ‘hrvatsko-srpska koalicija’ želi stvaranje nezavisne Jugoslavije, Jugoslavije koja bi obuhvaćala Srbiju, Crnu Goru i sve hrvatske, slovenske i srpske zemlje Austro-Ugarske. Stranka želi uništenje Austro-Ugarske i otvoreno se protivi svim planovima koji bi htjeli federaliziranu Habsburšku Monarhiju. Njezin ideal je nezavisna Jugoslavija. Ona se drukčije ponaša u svojoj političkoj praksi.³

Po svjedočenju samog Svetozara Pribićevića, *Hrvatsko-srpska koalicija* je čvrsto vjerovala u pobjedu Antante nad Centralnim silama i “kao legalna većina u Hrvatskom saboru očekivala da proglasi ujedinjenje [sa Srbijom]. Samo se bojala da bečki dvor za vrijeme rata ne provede određene radikalne reforme u Monarhiji, koje bi uvelike zadovoljile Slavene općenito, a Hrvate posebice”.⁴ To su bile razumljive želje, ne samo sa strogo političkoga gledišta, nego jednako tako iz obiteljske perspektive, jer nije li Milana, jednog od trojice njegove braće (svi su bili politički aktivni i okrenuti prema

¹ Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, Zagreb 1989., 102., navodi riječi Adama Pribićevića, Svetozareva brata.

² ADMAE (Diplomatski arhiv francuskog ministarstva vanjskih poslova), *Série Guerre 1914-1918*, Autriche-Hongrie (les Yougoslaves), sv. 159, povjerljiva bilješka, 10. listopada 1916., Loiseau - MAE, str. 230-245.

³ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 50, tajna bilješka, 12. rujna 1918. Čini se da je autor ove bilješke pravnik Milovan Zoričić, hrvatski prijatelj Charlesa Loiseaua i budući član vlade sarske oblasti.

⁴ Svetozar PRIBIĆEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990., 19.-20.

Beogradu), srpska vlada zadužila za novačenje južnoslavenskih dragovoljaca u Sjedinjenim Državama?

Ove pojedinosti nisu bile nepoznate njegovim protivnicima, a to su uglavnom bili frankovci, jedni od pretendenta na Starčevićovo naslijeđe, koji su tražili rekonstruiranje Monarhije na osnovi hrvatskog državnog prava, što je "Vlah" Pribićević, kako su ga imali običaj nazivati, odbijao. Odlučno odbacujući pojam narodnog jedinstva, prema kojemu su – prisjetimo se – Hrvati i Srbi (i Slovenci) činili jedan narod, frankovci su se borili za ostvarenje Velike Hrvatske pod žezlom Habsburgovaca, koja bi obuhvaćala sve hrvatske zemlje, tj. Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Istru, Rijeku i Međimurje. Zauzimajući austrofilsko, antimadžarsko i srbofopsko stajalište, frankovačka *Čista stranka prava* nije mogla steći poštovanje autora spomenute bilješke francuskog ministarstva vanjskih poslova: "Šefovi stranke su odvjetnici dr. Ivica Frank [sin Josipa Franka], dr. Horvat i dr. Prebeg. Njezin utjecaj među pukom je malen. Ali, snažno je podržavaju bečki dvor i vojna vlast." I pošto ih se ocijenilo kao Antantine privrženike, "Hrvati ovu stranku smatraju neprijateljem naroda". Zaista hrabar zaključak, koji će se kasnije pokazati nevjerođostojnim.

Jedna druga stranka koja se pozivala na starčevićansku tradiciju, *Starčevićeva stranka prava*, bila je jednako tako odbojna prema ideji narodnog jedinstva kao njezina "frankovačka sestrična", ali je za razliku od nje težila ujedinjenju hrvatskih zemalja sa slovenskim zemljama (Kranjskom, Štajerskom, Koruškam) pod žezlom Habsburgovaca. Međutim, iako izvorno austrofilskog, antimadžarskog i umjereno srbofopskog usmjerenja, *Starčevićeva stranka prava* je naglo promijenila orijentaciju nakon objavljivanja deklaracije *Jugoslavenskog kluba* u bečkom *Reichsratu*, kojem je predsjedavao slovenski katolički svećenik Korošec i koji je okupljao južnoslavenske poslanike iz Cislajtanije (slovenske zemlje, Istra, Dalmacija). Polazeći i od narodnog načela i hrvatskog državnog prava (!), manifest je zahtijevao "ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije [...]".⁵⁷ Za vrijeme sjednice Sabora od 5. lipnja 1917. predsjednik *Starčevićeve stranke prava*, dr. Ante Pavelić (ne radi se dakako o budućem *poglavniku*) objavio je novu orijentaciju svoje stranke, pristavši potpuno uz Svibanjsku deklaraciju⁶. Ali, za razliku od *Hrvatsko-srpske koalicije*, koja se strogo držala svoje oportunističke politike, čekajući povoljan trenutak za djelovanje - što ju je uostalom stajalo nekoliko prebjega - *Starčevićeva stranka prava* "je postala najotvorenije revolucionarna 'jugoslavenska stranka'. 'Često izražava svoje simpatije za g. Trumbića, [...] [koji] posjeduje pismo kojim najvažnije osobe Starčevićeve stranke g. Trumbiću daju sve ovlasti da djeluje u njihovo ime pri silama Antante", tvrdio je nadalje isti izvor iz *Quai d'Orsaya*. Još jedna razlika u odnosu na *Hrvatsko-srpsku koaliciju*, za koju je *Starčevićeva stranka prava* znala da će "stati na čelo revolucionarnog jugoslavenskog pokreta", bila je koncepcija

“unutarnjeg oblika Jugoslavije [...] [...] [Starčevićeva stranka prava] želi federativnu Jugoslaviju, dok je ‘Koalicija’ za centralističku Jugoslaviju”.⁷

Situacija u Trojednom kraljevstvu bila je tada vrlo čudna. Dok su se Hrvati i drugi južnoslavenski podanici još uvijek odano borili za cara u austro-ugarskoj vojsci, politička se elita nije prestajala “jugoslavenizirati”. *Hrvatska pučka seljačka stranka* braće Radić, tada ne previše značajna politička formacija, ali koja je nakon 1918. preuzela ulogu branitelja hrvatskih težnji, prihvatila je sredinom srpnja 1917. platformu *Jugoslavenskog kluba*.⁸ I još uvijek prema tajnoj bilješci iz *Quai d'Orsaya*, Stjepan Radić (njegov brat Antun umro je 1919.) “uvijek slijedi najsnažniju struju. [...] To znači da ideja jugoslavenske nezavisnosti dobro prolazi u Hrvatskoj”.⁹ Više panslavist nego “jugoslaven”, Radić je sredinom svibnja 1918. s radošću sudjelovao u proslavi 50. obljetnice Češkog narodnog kazališta, na kojoj su bili brojni češki, slovački, hrvatski, srpski, slovenski, poljski, rumunjski i talijanski političari, a koja se pretvorila u snažnu političku demonstraciju: nakon završetka slavja prihvaćena je rezolucija koja je zahtijevala političku emancipaciju potlačenih naroda na osnovi prava naroda na samoodređenje.¹⁰

Prema izvješću, koje je sredinom kolovoza 1918. predloženo na jednoj međusavezničkoj konferenciji za propagandu u neprijateljskim zemljama, praške su svečanosti bile nastavak Kongresa potlačenih naroda koji se mjesec dana ranije bio održao u Rimu, i stoga namjerno poprimile njegov karakter.¹¹ Talijanski povjesničar Leo Valiani valorizira ovu perspektivu spominjući pismo u kojemu je borac za stvaranje Čehoslovačke Edvard Beneš povjerio novinaru Amendoli da je svojim prijateljima, koji su ostali u Češkoj, sugerirao organiziranje manifestacije u Pragu po uzoru na onu iz Rima.¹² Značenje ovih pojedinosti postaje očigledno ako spomenemo da su na praškim svečanostima bili nazočni i predstavnici katoličkih političkih snaga, koje su, poput antiklerikalnih stranaka, isto tako bile izložene učincima “nacionalizacije”. Tako je svećenstvo u južnoslavenskim zemljama, od kojih se velik dio na kraju pridružio jugoslavenskoj struji, postalo meta napada klerikalne revije *Das Neue Österreich*. Krčki biskup, Slovenac Anton Mahnič, smatrao je da treba odgovoriti na optužbe da su hrvatski i slovenski kler slijedili upute *Velikog orijenta Francuske*, najveće francuske krovne masonske lože. Svakako je zanimljivo da je eklezijast, braneći jugo-

⁵ Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb 1920., 94.

⁶ Zlatko MATIJEVIĆ, «Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (1917.-1918. godine)», *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb 1996., 245-256.

⁷ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 50, tajna bilješka, 12. rujna 1918.

⁸ B. KRIZMAN, *n. dj.*, 399.

⁹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 50, tajna bilješka, 12. rujna 1918.

¹⁰ Leo VALIANI, *The End of Austria-Hungary*, New York 1973., 249.

¹¹ Robert William, SETON-WATSON, R.W. *Seton-Watson i Jugoslaveni*, Zagreb-London 1976., 329.

¹² L. VALIANI, *n. dj.*, 249.

slavenstvo i žestoko napadajući “njemački imperijalizam”, pomirljivo uzvratio da za “razumijevanje i odlučno učvršćenje jugoslavenske ideje uopće nije bilo potrebno čekati pozive ‘Velikog orijenta’ katoličkim strankama za dolazak u Prag”.¹³ Bilo je to, dakle, priznanje da je *Veliki orijent Francuske* pridonio održavanju manifestaciji u Pragu, i ako ovom “priznanju” dodamo svjedočenja “brata” Beneša i savezničkih “propagandista”, teško se možemo oteti dojmu da ovi različiti naponi, koji su imali cilj ubrzanje raspada Austro-Ugarske, nisu bili usklađeni.

Dok su u inozemstvu pokret habsburških južnih Slavena za jugoslavensko ujedinjenje u velikoj mjeri vodili Hrvati, i to djelovanjem *Jugoslavenskog odbora*, u Monarhiji mu je odlučujući poticaj dala slovenska politička elita, koja je u početku bila njegov kormilar. Nakon udruženja jugoslavenski orijentiranih stranaka u srpnju 1918. u Splitu i Rijeci, nekoliko slovenskih stranaka liberalnog, klerikalnog i socijaldemokratskog usmjerenja osnovalo je 16. kolovoza 1918. *Narodni svet*, na čijem je čelu izabran Anton Korošec. Prema jednom tajnom francuskom izvješću, “Ljubljansko vijeće” je samo podčinjeno tijelo velikog Narodnog jugoslavenskog odbora koje će se osnovati u Zagrebu i u kojem će biti zastupljene sve hrvatske i slovenske stranke iz Monarhije. [...] [On] teži stvaranju potpuno nezavisne Jugoslavije [...] i odbija federalizaciju Austro-Ugarske, priželjkujući njezino potpuno uništenje”.¹⁴ Međutim, iako su, osim frankovaca, sve važne političke formacije u Zagrebu dijelile ove težnje, jedino su *Starčevićeva stranka prava* i *Hrvatska pučka seljačka stranka* bile krenule putem “nacionalne koncentracije”, koja je počela u ožujku 1918. Unatoč pozivima Korošeca, *Hrvatsko-srpska koalicija*, glavni čimbenik u Hrvatskoj i Slavoniji, nastavila se prikazivati da “se oslanja na ‘hrvatsko-ugarsku nagodbu’”, držeći “preduvjetom revolucije snažan vojni poraz austro-ugarske vojske na talijanskoj fronti”.¹⁵

Car Karlo IV. (I.), koji je naslijedio Franju Josipa u studenome 1916., nastojao je onemogućiti ostvarenje jugoslavenskih težnji predlažući osnutak južnoslavenske jedinice u sklopu Monarhije, ali su njegove nakane naišle na otpor Mađarske, koja je svaku “intervenciju ili projekt Beča” shvaćala “kao moguću prijetnju njezinim stečevinama”.¹⁶ On je tada grofu Tiszi povjerio informativnu misiju, i on je zatim od 13. do 23. rujna 1918. proputovao austrougarskim jugom u cilju “pripremanja puta za mađarsko rješenje jugoslavenskog problema”, ne postigavši ohrabrujuće rezultate: “Golema većina jugoslavenskih političara mu je potvrdila da Hrvati, Slovenci i Srbi ne žele čuti za mađarske planove, već traže ujedinjenu i nezavisnu

¹³ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, izvješće, br. 4065, 26. rujna 1918., (?) Ženeva – MAE. Više o Mahničevoj djelatnosti na kraju Prvog svjetskog rata kod: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998.

¹⁴ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 50, tajna bilješka, 6. rujna 1918.

¹⁵ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 50, tajna bilješka, 12. rujna 1918.

¹⁶ Jasna ADLER, *L'union forcée*, Chêne-Bourg 1997., 197.

Jugoslaviju”.¹⁷ Čitava se Tiszina zasljepljenost pokazala posljednjeg dana njegova putovanja, kad je austro-ugarskom generalu hrvatskog porijekla Stjepanu Sarkotiću, osobi od careva povjerenja i tadašnjem poglavaru Bosne i Hercegovine, potvrdio “da će prilikom dolaska u Budimpeštu naći Dušana Popovića [jednog od srpskih vođa *Hrvatsko-srpske koalicije*] i da će ‘Dušan opet sve popraviti’”.¹⁸ Međutim, taj isti Popović, premda “odani” Tiszin prijatelj, nije se u travnju 1918. suzdržao ispitati, služeći s uslugama jednog hrvatskog pouzdanika, jugoslavenske krugove u Švicarskoj o spremnosti Antante da podrži eventualni ustanak u Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁹

Što se tiče savezničke ofenzive na Solunskoj fronti, koja je otpočela 14. rujna, ona je vrlo brzo postigla ohrabrujuće rezultate za Antantu: već 25. rujna Bugarska je zatražila primirje koje je četiri dana kasnije potpisala i nakon toga ništa više nije moglo zaustaviti napredovanje antantinih trupa uključenih u Istočnu armiju kojom je zapovijedao Francuz Franchet d'Espèrey. Šef ureda *Jugoslavenskog odbora* u Rimu, istarski Hrvat Dinko Trinajstić, tada je s pravom vjerovao “u snažan odjek ovih događaja u južnoslavenskim zemljama Monarhije”.²⁰ Jedan drugi problem s kojim su se trebale suočiti austrougarske vojne vlasti bio je neprekidni porast takozvanog “zelenog kadra”, tj. dezertera koji su se skrivali u šumama i planinama, a “organizirani na način da žive izvan zakona na području Monarhije; [...] raspolagali su puškama, mitraljezima i municijom [...]”.²¹ Charlesu Loiseau, neformalnom francuskom predstavniku pri Vatikanu i velikom poznavatelju južnoslavenskog pitanja, koji se o njima raspitao kod Trinajstića, ovi dezerteri, kojih je bilo više desetina tisuća²², “činili su se predodređeni za formiranje jezgre revolucionarne vojne akcije u južnim pokrajinama, od trenutka kad nam [Istočnoj armiji] bude moguće s njima stupiti u materijalnu i moralnu vezu”.²³

¹⁷ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, 3. listopada 1918., (?) Ženeva, br. 4096 – MAE. V. također djelo Bernarda MICHELA, *La chute de l'empire austro-hongrois*, 1916-1918, Pariz 1991., 206-207.

¹⁸ B. KRIZMAN, *n. dj.*, 260. Više o Sarkotiću kod: Ernest BAUER, *Der letzte Paladin des Reiches: Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovćen*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln 1998.

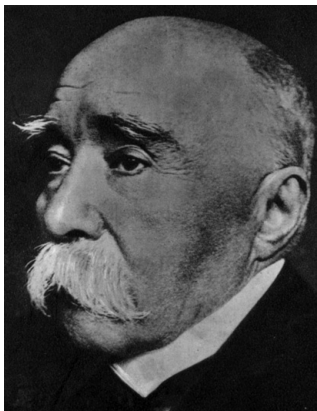
¹⁹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche-Hongrie (les Yougoslaves), sv. 161, povjerljiva bilješka, 15. travnja 1918., Loiseau – MAE, str. 258-260.

²⁰ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, 29. rujna 1918., Loiseau – MAE, str. 23-24. također B. KRIZMAN, *n. dj.*, 405.

²¹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, 29. rujna 1918., Loiseau – MAE, str. 23-24.

²² Tu brojku navodi Rudolf KISZLING u: *Die Kroaten*, Böhlau, Graz-Köln 1956., 112, koji je za vrijeme rata bio potpukovnik u zapovjedništvu maršala Borojevića, i koji je, prirodno, prezirao zeleni kader: “Gerade im slawischen Süden des Reiches, vornehmlich in Slawonien, rotteten sich diese Deserteure zu Räuberbanden zusammen, die in Wäldern hausten und von der Bevölkerung aus Sympathie oder Furcht verborgen gehalten und ernährt wurden.”

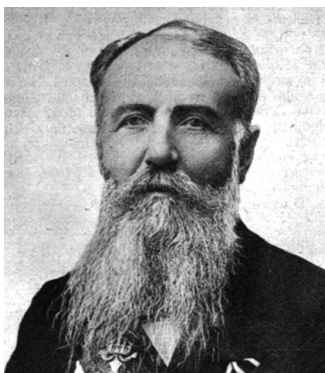
²³ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, 29. rujna 1918., Loiseau – MAE, str. 23-24.

Georges Clemenceau

Ramond Poincaré

Nikola Pašić

Franchet d'Espèrey

Ante Trumbić

U tom ozračju rastuće nesigurnosti ubrzala se koncentracija jugoslavenskih političkih snaga u Monarhiji. Na poticaj *Narodnog sveta* iz Ljubljane pristupilo se 6. listopada u Zagrebu stvaranju *Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS)*, koje je okupljalo, osim brojnih južnoslavenskih poslanika iz čitave Austro-Ugarske, glavne hrvatske političke snage uz iznimku, jasno, frankovaca i *Hrvatsko-srpske koalicije*. Međutim, dva dana kasnije Pribičević je ocijenio korisnim utemeljenje *Narodnog vijeća SHS* i pristao da mu se pridruži njegova stranka, osiguravši joj dobru zastupljenost u plenumu: od 27 poslanika iz Hrvatske i Slavonije 12 ih je pripadalo *Hrvatsko-srpskoj koaliciji*. Međutim, umjesto da preuzme ulogu pokretača austrougarskog raspadanja, potezi *Narodnog vijeća SHS* bile su samo reakcije na vanjske događaje. Ovo postupanje, koliko god se moglo učiniti čudnim, nije bilo lišeno logike. Zar Pribičevićeva *Hrvatsko-srpska koalicija* nije bila odlučila pričekati poraz trupa Monarhije na talijanskoj fronti? A sredinom listopada, kako piše Rudolf Kiszling, na Piavskoj fronti “znakovi demoralizacije [...] su se ograničavali na trupe stacionirane iza bojnog polja [...], bez da su dosegli prvu crtu”.²⁴ Konačno je 19. listopada, tri dana nakon što je car Karlo (koji je još uvijek čekao američki odgovor na svoju ponudu mira od 4. listopada), “naredio” federalizaciju Cislajtanije, *Narodno vijeće SHS* preuzelo “u svoje ruke vođenje narodne politike”²⁵, i dovršilo svoje ustrojenje birajući kolegijalno predsjedništvo: na njegovo je čelo postavljen Slovenac Anton Korošec, a Srbinu Svetozaru Pribičeviću i Hrvat Antu Paveliću dodijeljene su funkcije potpredsjednika. Što se tiče Wilsona, on je odbio prijedlog austrougarskog mira iako je ovaj bio nadahnut njegovim vlastitim načelima, i ustrajao na potpunom uživanju prava na samoodređenje naroda Monarhije. Odgovor američkog predsjednika objavljen je u zagrebačkom tisku 21. listopada, a sutradan, kako tvrdi projugoslavenski novinar Toni Schlegel, “na zagrebačkim ulicama bilo je više od 30 000 demonstranta koji su tražili ujedinjenje sa svojom braćom”.²⁶

Situacija na planu javne sigurnosti nije se prestajala pogoršavati (čitava je zemlja na nogama)²⁷, i nakon što su 27. listopada prve talijanske jedinice prešle rijeku Soču, za vrijeme povijesnog zasjedanja Sabora 29. listopada odlučeno je oprostiti se od Austro-Ugarske. Pod utjecajem gotovo anarhičnog stanja i posebno pod impulsom vještog čovjeka *Hrvatsko-srpske*

²⁴ R. KISZLING, *n. dj.*, 118.

²⁵ F. ŠIŠIĆ, *n. dj.*, 180.

²⁶ Tonija Schlegela, “jugoslavena” i masona ubio je 1929. jedan hrvatski nacionalist zato što je podržavao uspostavljanje diktatorskog režima kralja Aleksandra. Kao predsjednik *Hrvatskog novinarskog društva* napisao je 1919. izvješće o hrvatskom političkom životu za račun američkog poručnika LeRoya Kinga, tada u misiji u Zagrebu. Citirano prema Jeri JAREBU, “LeRoy King’s Reports from Croatia, March to May 1919”, *Journal of Croatian Studies* 1/1960., 103.

²⁷ Za dobar opis situacije u Hrvatskoj i Slavoniji u to vrijeme vidi Richard Georg PLASCHKA, Horst HASELSTEINER, Arnold SUPPAN, *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, svezak II., Beč, Verlag für Geschichte und Politik, 1974., 184.-217; i B. KRIZMAN, *n. dj.*, 213-244.

koalicije, za koga je konačno došao trenutak djelovanja, svi su prisutni poslanici – uključujući i frankovce! – izglasovali dva “prešna predloga” koje su jedan za drugim podnijeli Pribićević i Pavelić, a koji su se sastojali od tri točke: 1) na temelju prava na samoodređenje naroda prekid svih državnopravnih veza između, s jedne strane, Trojednog kraljevstva (Hrvatske-Slavonije-Dalmacije), i s druge strane, kraljevine Mađarske i carevine Austrije, s posljedicom poništenja Nagodbe iz 1868.; 2) proglašenje nezavisne države (Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Rijeke) i ulazak ove države, na temelju “modernog načela narodnosti” i narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, u zajedničku i suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom etnografskom području ovog naroda (“od Soče do Soluna”), bez obzira na postojeće granice; i 3) prihvaćanje deklaracije *Narodnog vijeća SHS* od 19. listopada 1918. i priznavanje ovog posljednjeg kao vrhovne vlasti.²⁸

Ban Antun Mihalovich, član *Hrvatsko-srpske koalicije*, nije oklijevao usvojiti dva “prešna predloga” i izjaviti da će staviti “cijelu egzekutivu [...] na raspolaganje Narodnome Vijeću”, dodavši da, kad “se radi o slobodi toga mog troimenog naroda, ne mogu ja stajati po strani i ništa ne raditi”.²⁹ Tek kasnije, nakon što su se “otriježnile”, političke stranke koje su držale do hrvatstva shvatile su svu težinu ovih poteza. Sabor, zajedno s funkcijom bana, stoljetnim simbolom hrvatske povijesno-političke posebnosti, i istovremeno moćnim oružjem za odupiranje političkim težnjama jačih susjeda, toga su dana jednostavno pokopani. Zar Charles Loiseau, taj veliki poznavatelj Hrvata, nije predosjetio takav ishod pišući 1916. ove rečenice:

Hrvati su impulzivan narod, lako se prepuštaju entuzijazmu, osjetljivi su na govorničke istupe, čak su pomalo lirični. [...] Kod njih u biti stranke traže svoj politički put, narod sluša možda proturječne nagone, ali od kojih najdublji još uvijek proizlazi iz jugoslavenske solidarnosti. U odlučujućem času, u trenutku – koji valja očekivati, a o kojem je uputno unaprijed razmišljati – kada će urušavanje Mađarske u njima probuditi isto toliko resentimana koliko i nade, pribjegavanje jednom ili nekolicini svečanih proglašenja ne treba zanemariti.³⁰

Izvršna vlast nove Države SHS (Slovenaca, Hrvata i Srba), koja je obuhvaćala bivša južnoslavenska područja Dvojne Monarhije (slovenske zemlje, Trojedno kraljevstvo, Bosnu i Hercegovinu i “Vojvodinu”), sa Zagrebom kao glavnim gradom, nalazila se tada u rukama “direktorija” *Narodnog vijeća SHS*. Kako je njegov predsjednik Korošec 26. listopada otputovao u Švicarsku (nije bio na proglašavanju države SHS) da bi uspostavio kontakt s Trumbićevim *Jugoslavenskim odborom*, srpskom vladom i drugim “političkim faktorima,³¹ spretnom potpredsjedniku

²⁸ F. ŠIŠIĆ, *n. dj.*, 195-196 i 201.

²⁹ Isto, 203.

³⁰ ADMAE, *Série Guerre 1914-1918*, Autriche-Hongrie (les Yougoslaves), sv. 159, povjerljiva bilješka, 10. listopada 1916., Loiseau – MAE, str. 230-245.

³¹ B. KRIZMAN, *n. dj.*, 235.

Pribičeviću, energičnijem i sposobnijem od njegova kolege Pavelića, bio je otvoren put za pripremu terena u smislu brzog ujedinjenja sa Srbijom. Činilo se da je pobjeda Srba nad Hrvatima bila postignuta. Prema riječima generala Sarkotića, oni su “prije svega znali ostati dobri Srbi, glumeći dobre Mađare u Budimpešti i dobre Hrvate u Zagrebu. Njihova politička superiornost je očigledna”³²

Sada kada se Srbija i njezina glavna zaštitnica Francuska nisu više morale bojati austrijskih i mađarskih zadiranja, i kada su raspolagale solidnom infrastrukturom na terenu, kakvo je rješenje valjalo primijeniti na jugoslavensko pitanje? Čini se da je dominantan pristup u tadašnjim francuskim vladajućim krugovima bio oblikovan mišlju koju je davne 1865. formulirao izvjesni Ubicini, a koju je usvojio grof Begouen 1887., dodavši da ona zaslužuje “da o njoj promisle svi Jugoslaveni i njihovi prijatelji”:³³

Komadanje narodnosti ne može proizvesti ništa stabilno na Istoku. Da bi se narodnosti konstituirale, a posebno da bi trajale, treba da se svi elementi, od kojih se one sastoje, stope u jednu kompaktnu cjelinu i da se male jedinice utope u velike. Nema mjesta za dvije srpske države na poluotoku. Međutim, Crna Gora kakva danas jest, ne može zahtijevati da se priključi svojim sunarodnjacima iz Bosne, Hercegovine, sa sjevera Albanije. Na kneževini je Srbiji, koja već danas posjeduje sve konstitutivne elemente velike države, da ostvari, ne u svoju korist, nego u korist čitave srpske rase, veliku ideju Slavena iz Turske... Ako se Srbi s Poluotoka žele riješiti dominacije Porte da bi se slobodno konstituirali na tlu koje im je bilo oteto; ako se, gledajući dalje, nastoje jednog dana ujediniti sa svojom braćom preko Dunava i Save, treba da, odričući se uskih pogleda lokalpatriotizma, svi zajedno rade na ostvarenju srpskog jedinstva, tako da iz srpskog jedinstva jednog dana proizađe jugoslavensko jedinstvo.³⁴

* * *

Koliko god se Ubicinijeva misao činila privlačnom “progresivnim” Srbima, ona nije mogla u potpunosti zadobiti Pašićev pristanak. On se zasigurno slagao s idejom ostvarenja srpskog jedinstva, kao i uključenja ostalih južnoslavenskih naroda u proširenu srpsku državu, ali ono od čega je veliki srpski političar zazirao bila je perspektiva da, jednom kad se djelo “oslobođenja” dovrši, doživi topljenje srpstva u jugoslavenstvu. Ako je Pašiću i uspjele učinkovito širiti svoje “pijemontske” namjere za vrijeme

³² Stephan Freiherr von Lovćen SARKOTIĆ, “Meine letzten Audienzen beim Kaiser: Die südslawische Frage”, u: Eduard Ritter von STEINITZ, *Erinnerungen an Franz-Joseph I., Kaiser von Österreich, Apostolischer König von Ungarn*, Berlin, Verlag za Kulturpolitik, 1931., 346.

³³ Grof Begouen (*Chez les Yougoslaves il y a trente ans*, str. 92) se tada nalazio u Zagrebu, gdje je bio u misiji za račun pariškog dnevnika *Journal des Débats*. On je ulomak naveo u pismu koje je poslao iz Zagreba svome bratu.

³⁴ Isto.

boravka u Parizu u drugoj polovici rujna 1918., njegova misija u Londonu u mjesecu listopadu završila je neuspjehom. "Hinio je da Krfski pakt smatra propagandnim dokumentom koji je namijenjen javnom mnijenju", javio je francuski veleposlanik u Londonu Paul Cambon 10. listopada svom ministru vanjskih poslova Pichonu, dodavši da je predsjednik srpske vlade "želio iz Londona ponijeti pristanak britanske vlade na mandat koji bi Saveznici dali Srbiji da upravlja svime što se odnosilo na Jugoslavena. Ovaj pristanak je g. Balfour odbio [dati].³⁵ Svjestan britanske tvrdokornosti, koja je bila rezultat rada Wickhama Steeda i Roberta Seton-Watsona (kojima se pridružio čak i srpski veleposlanik u Londonu)³⁶, Pašić je na kraju usvojio pomirljiv ton, i nekoliko dana kasnije izjavio engleskom tisku da će "vjerno slijediti načela Krfske deklaracije i [da] obećava Južnim Slavenima da će ih pustiti da sami odrede svoj status čim ih Srbija oslobodi". Bila je to, dakle, blaga izmjena njegova dotad isticanog stajališta, što međutim nije moglo obmanuti zainteresirane britanske krugove u kojima se, i dalje prema Cambonu, "ne smatra da nova izjava nudi apsolutna jamstva".³⁷

London se dakle pokazao plodnim tlom za širenje federalističkih ideja *Jugoslavenskog odbora*, i to čak do te mjere da su one čak ponijele i uglednog Cambona. Ali nisu samo u Engleskoj Trumbić i njegovi prijatelji imali uspjeha u odnosu na pašićevski koncept južnoslavenskog ujedinjenja. U Sjedinjenim Državama, kako naglašava srbofil Émile Haumant, brojne južnoslavenske kolonije, uglavnom hrvatske, "koje su pridonijele ponovnom izboru Wilsona [...] su izložene republikanskoj propagandi, nesklonoj krfskim odlukama u korist Karađorđevića, a tu propagandu, što ju podupiru svi austrijski agenti, vodi predstavnik [Jugoslavenskog] Odbora u Sjedinjenim Državama, dr. Hinković".³⁸ Međutim, ono što Haumant posebno zamjera *Jugoslavenskom odboru* i njegovu predsjedniku je da je ovaj posljednji *Jugoslavenskom narodnom odboru* u Sjedinjenim Državama istovremeno slao dvije depeše, "jednu srpskim kanalom, bezazlenu i propisnu, drugu engleskim kanalom [preko Britanske ratne misije], u kojoj od Amerikanaca traži da zabrane – nalazimo se u listopadu 1918. – i Talijanima i Srbima ulazak u jugoslavenske zemlje".³⁹ Izvorni cilj ovog postupanja, koje je postalo nužno jer je srpska diplomacija cenzurirala i sa zakašnjenjem prenosila Trumbićeva izvješća, bio je iznuđenje slanja – Haumant to ne spominje – američkih trupa na južnoslavenska područja Monarhije u raspadanju, kako bi se spriječila provedba Londonskog ugovora kojim Sjedinjene Države,

³⁵ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, br. 744, 10. listopada 1918., AF London Cambon – MAE Pichon.

³⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969., 105., koji navodi riječi koje mu je priopćio Pašić.

³⁷ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, depeša, br. 784, 21. listopada 1918., AF London Cambon – MAE – Pichon.

³⁸ Émile HAUMANT, *La formation de la Yougoslavie*, Pariz, Bossard, 1930., 719.

³⁹ Isto.

za razliku od francuske i britanske vlade, nisu bile vezane.⁴⁰ Trumbić je, dakle, predosjetio srpsko-talijansko-francuski prešutni dogovor (nije nam poznato je li ga izričito spomenuo za vrijeme svoga života), a kasniji su događaji potvrdili da je njegova intuicija bila točna: američke trupe nisu došle, a plijen su podijelili Srbi i Talijani.

Osim “neprijateljske propagande” koju su s druge strane La Manchea i Atlantika mogli širiti “aktivisti” *Jugoslavenskog odbora*, Pašić se isto tako morao suočiti s pritiscima srpske parlamentarne oporbe, koja je zahtijevala stvaranje koncentracijske vlade, u čijem bi se redovima, osim srbijanskih političara, našlo i nekoliko južnoslavenskih predstavnika iz Austro-Ugarske. Međutim, predsjednik srpske vlade je odbijao tu mogućnost ističući njezinu nespojivost s Ustavom kraljevine. Što se tiče Trumbića, ni on to nije htio, pribijajući se, čini se s pravom, da bi sudjelovanje u jednom takvom pothvatu značilo pretvaranje težnji *Jugoslavenskog odbora* u isključivo srpsku stvar. Glavni cilj ostao je i dalje savezničko priznanje njegova Odbora, što je, prema njemu, predstavljalo jedino jamstvo protiv ostvarenja talijanskih pretenzija i srpskog “oslobođenja”. U tom kontekstu, stvaranje *Narodnog vijeća SHS* u Zagrebu činilo se pogodnim ne samo Trumbiću, nego i Pašiću, kako je dao naslutiti njegov “glasnogovornik” Fontenay, inače francuski veleposlanik pri srpskoj vladi: “Program koji je iznijelo Narodno vijeće okupljeno u Zagrebu dokazuje da je bilo mudro ne upuštati se u stvar ne znajući prethodno odgovara li ona Srbima, Hrvatima i Slovencima koji su ostali u zemlji. Oni su shvatili koliko bi krhko bilo zdanje koje se ne zasniva na jedinstvu i na potpunoj koheziji između Jugoslavena koji tvore ‘narod s tri imena’”.⁴¹ Time je dakle sugerirao da su zastupnici u Zagrebu priželjkivali uspostavljanje centralističkog sustava u budućoj zajedničkoj državi, a Fontenay je izgleda bio dobro obaviješten, jer najutjecajniji među njima, na čelu sa srpskim vođama *Hrvatsko-srpske koalicije*, Svetozarom Pribičevićem i Dušanom Popovićem, to nisu ni skrivali. Primatelj ove poruke, francuski ministar vanjskih poslova Stephen Pichon, nije propustio izvući odgovarajuće zaključke. Glede moguće francuske potpore sudjelovanju Trumbića u srpskoj vladi, javio je 28. listopada Fontenayu da “nam odluke Zagrebačkog kongresa, onoliko koliko su nam poznate, ostavljaju sumnju o prirodi ovlasti koje su unutarnje organizacije Jugoslavena Austro-Ugarske spremne priznati g. Trumbiću i njegovim suradnicima”.⁴² Zatim je dodao mu se “ne čini uputnim g. Trumbića izravnim postupkom obavijestiti da njegovu suradnju s novom Vladom smatramo čimbenikom budućeg jugoslavenskog ujedinjenja”.⁴³

Paralelno sa svojim “američkim projektom” Trumbić je krajem listopada započeo diplomatsku ofenzivu pri francuskim vlastima. U brzo-

⁴⁰ Vidjeti: Ante TRUMBIĆ, *Izabrani spisi*, Split 1986., 316.-319; i Milada PAULOVÁ, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1952., 523-534.

⁴¹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, 26. listopada 1918., MFS Fontenay (u Parizu) – MAE – Pichon.

⁴² ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Yougoslavie, sv. 31, depeša, br. 203, 28. listopada 1918., MAE Pichon – MFS Fontenay (u Parizu).

⁴³ Isto.

javu 28. listopada, čiju je dostavu osigurao Paul Cambon!, zatražio je od Pichona da odmah prizna “jugoslavenski narod Srba, Hrvata i Slovenaca Austro-Ugarske kao savezničku naciju, a *Jugoslavenski odbor* kao njezinog predstavnika u savezničkim zemljama prije nego se odrede uvjeti primirja [...]”⁴⁴ U nedostatku priznanja, obrazložio je Trumbić, koji se ponudio da o tome osobno razgovara s Pichonom, “jugoslavenski narod će se osjetiti napuštenim i ostat će bez priznatih prava”⁴⁵ Ali došavši 30. listopada u Pariz morao se zadovoljiti da svoju stvar brani pred Julesom Larocheom iz pod-uprave za Europu, a sutradan pred Philippeom Berthelotom, tada pomoćnikom političkog direktora Pierrea de Margerieja. Za razgovora s ovim posljednjim, Trumbiću nije uspjelo iznuditi prihvaćanje svojih zahtjeva, kojima je bio pridodao i treći, koji se odnosio na priznavanje “svojsva zaraćene strane jugoslavenskim trupama koje su se borile u srpskoj vojsci”⁴⁶, niti uvjeriti svog sugovornika u negativnu ulogu koju je, prema njemu, igrao Pašić. Istina, Berthelot je Trumbiću obećao da Francuska neće popustiti pred “posebnim pogledima Srbije, i kad dođe trenutak, svim Jugoslavenima osigurati potrebnu slobodu tako da se mogu izjasniti o svojoj sudbini”⁴⁷ Ali je odmah istaknuo da “francuska vlada ne može zaboraviti usluge g. Pašića koji je bio apsolutno vjeran saveznik, koji nije oklijevao pred nikakvom žrtvom i o čijem je odanom i predanom stavu potrebno voditi računa”⁴⁸ Drugim riječima, *Quai d’Orsay* je bio naklonjen predsjedniku srpske vlade i odlučio je da njemu i saveznicima ostavi na milost i nemilost “narod Srba, Hrvata i Slovenaca Austro-Ugarske” koji je predstavljao Trumbić. Upravo je to bio scenarij čije je ostvarenje predsjednik *Jugoslavenskog odbora* nastojao spriječiti, i to unatoč Berthelotovim uvjerenjima da “uvjeti primirja nisu i uvjeti mira [...]”⁴⁹ i da “će Mirovni kongres biti taj koji će odlučiti, [...] ali također i američka vlada, koja ništa nije potpisala i koja će se zasigurno oglasiti u korist volje naroda”⁵⁰ Zapravo, Berthelotu je priznanje koje je tražio Trumbić moglo samo smetati s francuskog gledišta: “Brzopleta intervencija Jugoslavena mogla bi završiti neuspjehom, stvoriti poteškoće među savezničkim vladama i dovesti u nepraviliku posebno francusku vladu čije su pokroviteljstvo postigli”⁵¹

Kako *Jugoslavenski odbor* nije bio priznat, Trumbić (koji nije znao da ga je *Narodno vijeće SHS* u Zagrebu 1. studenog imenovalo svojim diplomatskim organom!) nije dakle mogao sudjelovati na sastancima Vrhovnog ratnog vijeća u Versaillesu gdje su utvrđeni uvjeti primirja s Austro-Ugarskom,

⁴⁴ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, brzojav, br. 1349, 28. listopada 1918., AF London (Trumbić) – MAE – Pichon.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, interna bilješka, 31. listopada 1918., Berthelot.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

koje je general Diaz, glavni zapovjednik talijanske vojske, potpisao u ime saveznika s generalom Weberom u Padovi 3. studenog 1918. Unatoč poruci prijateljstva,⁵² koju je zagrebačko *Narodno vijeće SHS* dva dana ranije uputilo saveznicima, područje za čiju je upravu preuzelo brigu smatralo se sastavnim dijelom Austro-Ugarske, dakle neprijateljskim i pobijeđenim entitetom, i tako nimalo ne začuđuje da su odredbe sporazuma bile sve drugo nego "prijateljske": 1) evakuacija područja koje je Londonski ugovor (koji nije bio izričito spomenut) namjenjivao Italiji i njegova okupacija savezničkim snagama; 2) pravo saveznika na zauzimanje svih "potrebnih" strateških točaka izvan "londonske" zone; 3) zadržavanje statusa ratnih zarobljenika za južnoslavenske vojnike koje su saveznici držali u pritvoru; 4) predaja austrougarske flote saveznicima.⁵³

Ova zadnja točka je bila posebno bolna za novu "Državu SHS" jer ju je ustupanje flote, koju joj je 31. listopada bio predao admiral Horthy, lišavalo sredstva obrane protiv predstojeće talijanske okupacije. Srbofilskom hrvatskom kiparu Ivanu Meštroviću (autoru poznatog spomenika u slavu Francuske, koji je podignut 1930. u Beogradu), srpski *laissez-faire* se činio očiglednim. Nakon što je upitao veleposlanika Srbije u Parizu, koji je sudjelovao u radovima međusavezničkog kongresa u Versaillesu, stekao je slijedeći dojam: "Ne bih htio Vesniću praviti krivo, ali ono što sam mu s lica čitao [...] bilo je, da je on u gubitku flote vidio dobit, tj. da će se njegovi kompatrioti, Jugoslaveni, na cijeloj liniji pokoriti, kako Talijanima na moru, tako Pašiću na kopnu".⁵⁴

Talijani nisu oklijevali izvući korist iz takva stanja stvari, i preuzeli kontrolu nad "londonskom" zonom, ne zaustavljajući se na tome. U cilju zastrašivanja potopili su 1. studenog poznati admiralski brod *Viribus Unitis*, što je bila slavna deviza Franje Josipa,⁵⁵ iskricali se u Trstu prije zaključenja primirja i 4. studenog ušli u Zadar i u Rijeku, iako je posljednja Londonskim ugovorom bila dodijeljena Hrvatskoj. Predviđeni rok od petnaest dana za postizanje primirja davao im je dovoljno vremena da učvrste svoje položaje na područjima s druge strane Jadrana, kamo su prve jedinice srpske vojske stigle tek sredinom studenoga. Ono što je posebno zanimljivo jest način na koji se dogodila talijanska okupacija, koju je jedna bilješka iz *Quai d'Orsaya* (sklona "jugoslavenskoj" točki gledišta) ocijenila strateški neopravdanom jer "više nije bilo ni jednog vojnika koji je ovisio o 'austro-ugarskom' glavnom stožeru":

⁵² Vidjeti: F. ŠIŠIĆ, *n. dj.*, str. 216.-217.

⁵³ Isto, 221-224; i M. PAULOVÁ, *n. dj.*, str. 536. Novinar Schlegel daje slijedeće objašnjenje: "Of all this facts the National Council informed by wireless messages the Allies and the Yugoslav committee in London and Genève [sic]. It is evident that the news were intentionally stopped by an unknown power (Italy?), though they were repeatedly wired. On account of that fact the Allies had not been informed of all these events when they signed the armistice" (J. JAREB, *n. dj.*, 105).

⁵⁴ I. MEŠTROVIĆ, *n. dj.*, 111.

⁵⁵ Miklós HORTHY, *The Memoirs of Admiral Miklós Horthy, Regent of Hungary, 1920-1944*, New York, NY, Robert Speller & Sons, 1957., 76.

Talijanska vojska zauzela je razna jugoslavenska mjesta i krajeve, što u ime i po naredbi Antante, što u ime talijanskog kralja, ističući, u ovom posljednjem slučaju, da ih je upravo konačno priključila matici. Velika su naselja općenito bila zauzeta lukavstvom; manja, u kojima se nije trebalo bojati reakcije stanovništva, vojnom silom.

Tako su Zadar, važni grad Dalmacije, Talijani okupirali u ime Antante. [...] ‘Talijanski je zapovjednik bio u svoj zapučak stavio hrvatske boje i izrazio želju za pjevanjem hrvatske nacionalne himne. Jugoslavenske su manifestacije bile veličanstvene.’⁵⁶

Veselje je, međutim, ubrzo nestalo, jer talijanske vojne snage nisu pokazale nikakvu namjeru da poštuju posebnosti mjesnog stanovništva. Nastava na hrvatskom jeziku bila je ili zabranjena ili znatno ograničena, hrvatskim katoličkim svećenicima naređeno je da propovijedaju na talijanskom, hrvatske su zastave zabranjene, a osobe koje su se zalagale za jugoslovenstvo su zatvarane: ukratko, postupno se “talijanska vladavina pretvorila u strahovladu. Jugoslavensko pučanstvo, tek što je umaklo austrougarskoj tiraniji, našlo se pod novim režimom progona koje je ovoga puta provodila sila koja se hvalila liberalizmom”.⁵⁷ Ali sve ovo je moglo samo ojačati stoljetnu mržnju prema Talijanima i želju za ujedinjenjem sa Srbijom.

* * *

Pašićeva strategija se, dakle, činila plodonosnom. Ali stari srpski političar, koji je postigao da saveznici ne priznaju Trumbićev *Jugoslavenski odbor* prije potpisivanja primirja, ipak se nije mogao ne obazirati na pritiske kojima je bio cilj zaključivanje sporazuma o modalitetima ujedinjenja između Srbije i Južnih Slavena bivše Monarhije. Korošec ga je od kraja listopada čekao u Švicarskoj i nastojao, ništa manje od Trumbića, priskrbiti legitimitet “vladi” SHS kojoj je predsjedao. Na poticaj predsjednika *Jugoslavenskog odbora* poslao je 3. studenog iz Ženeve saveznicima rezoluciju i od njih zatražio da priznaju *Narodno vijeće SHS* kao redovnu vladu “jugoslavenskog naroda”, da joj dodijele status “savezničke nacije” i “da napokon trupama jugoslavenskih dragovoljaca koji se bore u srpskoj vojsci, u Srbiji, Crnoj Gori, Murmaniji, Rusiji i Sibiru, priznaju svojstvo zaraćene strane”.⁵⁸ Trumbić, koga je Korošec opunomoćio (nije mu odredio precizan mandat) da predstavlja *Narodno vijeće SHS* pri vladama Antante i Sjedinjenih Država, sa svoje strane bio formulirao iste zahtjeve u pismu upućeno dan ranije Stephenu Pichonu.⁵⁹ Ovim su se naporima svojim djelovanjem pridružile ne samo srpska parlamentarna oporba, koja je bila sklona *Jugoslavenskom odboru*, nego i britanska i francuska vlada. Lloyd George i Balfour, zapisao je Trumbić 6. studenog, “poručuju nam da istupimo skupa i stvorimo jednu frontu tako

⁵⁶ ADMAE, *Série Papiers d'agents, Tardieu*, sv. 392, bilješka, 1919., bez preciznog datuma, str. 21-40.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940, Autriche*, sv. 51, rezolucija, 3. studenog 1918., Korošec – MAE.

⁵⁹ Isto.

da ojačamo njihovu poziciju u našoj stvari. Isto to poručuje Clemenceau, a i Orlando želi to, da bude jači prema Sonninu”.⁶⁰ Jedna interna bilješka iz *Quai d'Orsaya* od 5. studenog potvrđuje istinitost francuskih sugestija: “Držeći se savjeta koje su dobili, g. Trumbić, s jedne, i g. Pašić, s druge strane, otišli su [...] za Ženevu gdje će se naći s g. Korošecom”.⁶¹ Čak se ni Raymond Poincaré, tadašnji predsjednik francuske Republike, nije suzdržao od uplitanja, i poticao srpsku vladu da pristane na sporazum.⁶² Ulomci iz njegovih sjećanja koji se tiču jugoslavenskog pitanja vrlo dobro odražavaju složenost francuskog stajališta i radi toga zaslužuju da ih se opširno iznese:

Subota, 2. studenog

[...] Clemenceau troši najbolji dio svoje energije na osobne uvrede, a potom nema dovoljno snage za borbu s Italijom o suštini pitanja, niti da je upozori na opasnosti kojima izlaže Antantu svojim jadranskim težnjama. Kao što je jučer pisao Barrère [francuski veleposlanik u Rimu], ona se nije držala obveza iz mjeseca travnja 1915. [...]. Ali, kako sam to ponavljao Clemenceauu, on je podigao ruke prema nebu vičući: ‘Kako to možemo prigovoriti Italiji?’ Isto se tako Clemenceau prepire s Lloydom Georgeom, koga je naljutio svojim ispadima, i tako Lloyd George sada djeluje potpuno izvan francuske vlade i više nema diplomatskog dogovora između dviju zemalja.

Nedjelja, 3. studenog

Tijekom poslijepodneva Dubost saznaje novosti. Dok je u Elizejskoj palači, Clemenceau mi telefonira: ‘Austrijsko primirje je potpisano. – Ah! jako dobro! Zahvaljujem vam. Onakvo kakvo jest? Bez izmjena?’

- Da, takvo kakvo jest.
- Savršeno. Ali poteškoće će se roditi pri provedbi.
- Što želite reći?
- Talijani i Jugoslaveni će se pobiti.
- Moguće je.
- To nije bezazleno. Mi bez sumnje nećemo moći ostati nepomični promatrači.
- Oh!, sada je njemačko primirje tek pitanje tjedana! [...]

⁶⁰ R. W. SETON-WATSON, *n. dj.*, 360.

⁶¹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, interna bilješka, 5. studenog 1918. Oscar Randi (*Nicola P. Pašić*, Rome, Anonima Romana Editoriale, 1927., 59) pogrešno tvrdi da je “Pašić morao pokleknuti pred Jugoslavenima, kojima su okolnosti bile naklonjene i koje su naročito podržavale Francuska i Wilson”.

⁶² M. PAULOVÁ, *n. dj.*, 561; i I. MEŠTROVIĆ, *n. dj.*, 111. Deset godina poslije Trumbić je jednako tako priznao Loiseauu da “se g. Poincaré umiješao na žestok način da ubrza okončanje ovih pregovora” (ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Yougoslavie, sv. 36, vrlo povjerljiva bilješka, 28. studenog 1928., Loiseau – MAE).

Ponedjeljak, 4. studenog

Talijani su krenuli u ofenzivu i došli do Trenta i Trsta, gdje su prodrli. Upućujem čestitke kralju Viktoriju Emanuelu III. i izražavam mu 'duboku i bratsku ganutost koju u čitavoj Francuskoj pobuđuje ta sjajna pobjeda latinske ideje'.

[...] telefonirao sam Pichonu. Odgovorio mi je da su Clemenceau i on uvijek smatrali da ne trebam telegrafirati kralju Italije. [...]

Srijeda, 6. studenog

Jutros, Vijeće ministara. Clemenceau počinje sa žestokim napadom protiv Talijana. Teškim im riječima prigovara što su ušli u Pulu unatoč primirju i što su posegli za jugoslavenskom flotom. Zatražio je od Pichona da pripremi telegram po tom pitanju. Primjećujem da su Talijani učinili nešto još teže okupiravši Rijeku koja im čak nije bila priznata ugovorima iz 1915. Tada Clemenceau priznaju tu začuđujuću stvar da nije znao da je Rijeka bila isključena iz talijanske zone sporazumima iz 1915. Clemenceau zatim vrlo opskurno objašnjava da su Jugoslaveni tražili da budu priznati kao država i da je odgovor odgođen. Prepušta Pichonu da precizira.

[...] Za ručkom, za vrijeme kojeg primam japanskog princa Yourihota, pitam Pichona kako je Clemenceau, kojemu sam nekoliko puta savjetovao da pročita sporazume iz 1915., mogao ne poznavati sudbinu namijenjenu Rijeci. Pichon mi odgovara da je i on sam Clemenceauu objasnio sadržaj tih konvencija, i da ih je Clemenceau zaboravio. 'Jugoslaveni, dodaje Pichon, se još nisu u potpunosti složili između sebe. Na kraju će se složiti ukklanjanjem Pašića i priznavanjem za kralja srpskog princa Aleksandra. Ali prema obavijestima koje daju njihovi izaslanici, to još nije učinjeno. Mi smo im dakle odgovorili da ih ne možemo priznati dok se ne dogovore. Ali, Clemenceau je primio u posjet Orlando koji mu je došao plakati u krilo i tada je Clemenceau, 'bez mene', kaže Pichon, obećao da će Jugoslavensku državu uspostaviti tek kad austrougarsko primirje bude izvršeno. Obavijestio me je o tome. Sve bi bilo dobro da u međuvremenu Talijani nisu posegli za jugoslavenskom flotom i spustili se u Rijeku. Što se prve točke tiče, Clemenceau je odmah telegrafirao Orlando najživljim riječima i istodobno telegrafirao Jugoslavenima da prosvjeduje pri talijanskoj vladi'.⁶³

Koji su, osim poznate antipatije prema predsjedniku vlade, glavni zaključci koje možemo izvući iz ovog Poincaréova svjedočenja? Ponajprije, Clemenceau, koji je pridavao puno pažnje talijanskim željama, pristao je da se južnoslavenska država uspostavi tek nakon provođenja primirja, što je isto tako išlo na ruku Pašićevim težnjama. Zatim, predsjednik fran-

⁶³ Raymond POINCARÉ, *Au service de la France*, Pariz, Plon 1933., sv. X., 402-408.

cuske vlade se naljutio na svoje "latinske rođake" nakon što su, po njemu, "prekršili" točke sporazuma iz Ville Giusti, s tim da se radilo o njegovoj pogrešnoj ocjeni, jer je isključivo zauzimanje Rijeke bilo nelegitimno. Poincaré, nemoćan prema djelovanju tandema Clemenceau-Pichon, morao se zadovoljiti objašnjenjima ovog posljednjeg. Međutim, glavni provoditelj francuske politike prema "jugoslavenskom pitanju" dobro je pazio da ne otkrije da je on taj koji je dva puta spriječio priznanje Južnih Slavena bivše Monarhije. Pichon se također pobrinuo da šefu države ne da do znanja da je u stvari bio sklon Pašiću i da zasigurno nije simpatizirao jugoslavensku kombinaciju, a koja se sastojala u otklanjanju "apsolutno vjernog saveznika". Na posljertku, Orlandovo stajalište, što potvrđuje i Milada Paulová,⁶⁴ dobro pokazuje da je on bio daleko od ponajprije pomirljivog čovjeka kako su ga zamišljali Trumbić i njegovi britanski prijatelji. Iako je u rujnu popustio pred nagovorima "Jugoslavenima" sklonog Bissolattija i prihvatio formalno priznati legitimitet južnoslavenskih težnji, u stvari nije bio ništa manje nacionalistički i iredentistički nastrojen od svoga kolege iz vanjskih poslova, i čini se da ga je od njega razlikovao samo taktički pristup.

Prilično usamljen (ostao mu je u biti samo njegov prijatelj Pichon), Pašić se uputio u Ženevu i od 6. do 9. studenog vijećao o modalitetima jugoslavenskog združivanja s predstavnicima parlamentarne srpske oporbe (Draškovićem, Marinkovićem, Trifkovićem), izaslanicima *Narodnog vijeća SHS* iz Zagreba (Korošecom, Čingrijom, Žerjavim), i članovima *Jugoslavenskog odbora* (Trumbićem, Gregorinom, Vasiljevićem, Stojanovićem i Banjaninom). Računajući na potporu *Quai d'Orsaya*, Trumbić se pobrinuo da mu svakog dana šalje (uz pomoć Francuskog ureda za tisak) rezultate pregovora i štoviše zatražio da se olakša uspostava telegrafске veze sa Zagrebom kako bi kongresisti mogli "tamo izdavat i naredbe".⁶⁵ Ovome zahtjevu nije bilo udovoljeno, što objašnjava da je predsjedništvo *Narodnog vijeća SHS* saznalo za ishod ženevskih pregovora tek 16. studenog, i to iz srpskog izvora.⁶⁶ Već 7. studenog, drugi dan pregovora, Pašić je morao pokleknuti pred ostalim sudionicima konferencije i formalno odustati od svojih "pijemontskih" nakana. O tome je Trumbić odmah izvijestio Pichona, koji je sutradan prenio francuskom veleposlaniku u Rimu Camilleu Barrèreu odluke na koje je Pašić pristao: 1) legitimitet zahtjeva koje je formulirao Korošec u svom demaršu od 3. studenog (priznanje *Narodnog vijeća SHS*, "jugoslavenskog naroda", i Trumbićevog odbora); 2) prihvaćanje da ove zahtjeve odmah prenese saveznicima i da ih "podupre svim svojim autoritetom"; 3) stvaranje zajedničke vlade u ujedinjenoj "Državi srpskoj, hrvatskoj i slovenskoj"; 4) odobravanje prosvjeda "protiv djelovanja talijanskih vlasti u jugoslavenskim područjima".⁶⁷

⁶⁴ M. PAULOVÁ, *n. dj.*, 557.

⁶⁵ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, 6. studenog 1918., (?) Bern – MAE.

⁶⁶ B. KRIZMAN, *n. dj.*, 341.

⁶⁷ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, brzojav, br. 3659-3661, 8. studenog 1918., MAE Pichon – AF Rim Barrère.

Ova posljednja točka izazvala je živo negodovanje Barrèrea koji je 9. studenog javio u Pariz: "Mislim da Vaša Ekscelencija neće udovoljiti Trumbićevoj molbi da se u francuskim novinama objave prosvjedi protiv jedne savezničke sile [...]. [...] Moramo pomoći stvaranje Jugoslavije i osigurati si njezine simpatije koje će nam biti dragocjene. Ali, potpisali smo Londonski sporazum i moramo ga se pridržavati tako dugo dok Italija ne pristane unijeti promjene u njega".⁶⁸ Završni dokument, poznata "Ženevska deklaracija", objavljena nakon svršetka pregovora 9. studenog, na kraju nije sadržavala odlomak koji je Barrère ocijenio italofopskim:

[...] Predstavnici vlade kraljevine Srbije i skupštinskih parlamentarnih grupa, predstavnici Narodnog Veća u Zagrebu, predstavnici Jugoslovenskog Odbora u Londonu, skupljeni u Ženevi [...], sretni što mogu jednodušno konstatovati [...] svoje ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Narod Crne Gore, kome je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati da pozdravi i pridruži se ovom delu, koje je od uvek bilo njegov najveći ideal.

Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedeljiva državna celina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica koje su nas razdvajale.

U svim spoljnim manifestacijama prava, snage i volje, tu državnu zajednicu predstavljat će zajedničko ministarstvo Srba, Hrvata i Slovenaca [...]. [...]

Vlada Kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom delokrugu na redovan način kakav gde postoji, dok Velika Skupština [...] (Konstituanta), izabrana opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. [...]

Granice državne prema susednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoopredjeljenja svakog naroda. [...].⁶⁹

Iz Pašićeva kuta gledišta Ženevska je deklaracija bila sinonim za poraz; ne samo što je praktički poništavala Krfsku deklaraciju (koju je ionako osporavao i smatrao pretjerano velikodušnom), već je usto potvrdila dualistički, štoviše federativni ustroj, što je smatrao grozomornim scenarijem kojeg se gnušao. Trebalo je, dakle, naći rješenje za dezavuiranje dokumenta koji je morao staviti svoj potpis. Južnoslavenski izaslanici su predosjećali nakane srpskog "patrijarha" te, kako je Pichon odmah saznao (od profesora Haguena?), računali "na Antantu, a posebno na Francusku, kako bi ga prisilili da poštuje odredbe sporazuma [...] i obvezali da ponovo uspostavi

⁶⁸ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, tajni brzozjav, br. 2688-2689, 9. studenog 1918., AF Rim Barrère – MAE Pichon.

⁶⁹ F. ŠIŠIĆ, *n. dj.*, 236.-237.

vezu s političkom realnošću u Srbiji”.⁷⁰ Pašić je doduše ispoštovao svoje prvo obećanje koje se sastojalo u tome da prizna *Narodno vijeće SHS* u Zagrebu i da od savezničkih vlada zatraži da udovolje Koroščevim zahtjevima. Vesnić je 9. studenog o tome izvijestio *Quai d’Orsay*, ali začuđuje da na margini bilješke (koja je, čini se, uručena Berthelotu) stoji slijedeća primjedba: “Slažemo se s odgodom.”⁷¹ Bio je to, dakle, prvi znak neizvjesne sudbine Ženevske deklaracije. Što se pak Pašića tiče, on je svoje misli o deklaraciji povjerio kiparu Meštroviću, koga je upoznao puno prije rata i prema kojemu je, izgleda, osjećao određenu simpatiju, zasigurno radi njegova srbofilstva:

U zadnju se ja našao sam, svi oni protiv mene [...]. Što sam mogao? Kažem im, da ne može tako, a oni svi navalili, a ja onda, jedno, da se ne brukamo pred svijetom tamo, a drugo, da se ne reče: Pašić razbio ujedinjenje, potpisao, znajući, da ne vrijedi. Dabome, da ne vrijedi. Nije Srbija neki komitet, neko na svoju ruku stvoreno vijeće, Srbija je ustavna država, koja ima svoje faktore: ima svoj Ustav, svoju Skupštinu, svog Kralja, i, na posljertku, svoju vojsku, koja nije ustavni faktor, ali opet, treba da se vodi računa. Ja, makar da sam predsjednik Kraljevske vlade, nisam bio ovlašten, da potpišem. Nemam ovlast ni od Skupštine ni od Kralja, to jest od Regenta. Imam evo ovdje (pritom se mašao za džep) ovlaštenje od Regenta, da mogu uzeti u vladu dvojicu, pa čak i trojicu od tih tamo iz Odbora i Vijeća, da se vidi i kaže, da su i oni predstavljeni. Ja mogu, dakle, prema ovlaštenju, proširiti Vladu odmah, ali ne mogu mijenjati cijelu Vladu.⁷²

Ono što začuđuje je lakoća s kojom je Pašić uspio spriječiti primjenu ženevskih odredbi. Senator Ernest Pezet, koji je između dva rata bio član Odbora za vanjske poslove francuskog Zastupničkog doma, s tim u vezi daje nekoliko korisnih informacija: “Pašić je teška srca potpisao deklaraciju; potom uskočio u vlak za Pariz. Bio je u prijateljskim odnosima sa Stephenom Pichonom, našim ministrom vanjskih poslova, koji uopće nije poznavao jugoslavensko i općenito dunavsko pitanje; nije mu ga bilo teško uvjeriti da je njegova politika bila solidnija od Trumbićeve: tako je pansrbizam, koji se nije takvim prikazivao, odnio pobjedu nad jugoslavenstvom”.⁷³ Na sreću, dokumenti iz *Quai d’Orsaya* ilustriraju prizor koji je opisao Pezet. Kada je 13. studenog iz Soluna pristigla vijest u kojoj se kaže da je Franchet d’Espèrey, tek što se vratio iz Beograda i Zemuna, stekao “utisak da je sloga među Jugoslavenima za stvaranje neovisne države potpuna”, Pichonu su se obratili britanski i američki veleposlanik i zamolili da im se priopći stajalište

⁷⁰ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 59, pismo, 10. studenog 1918., Bern (Haguenin?) – MAE Pichon.

⁷¹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 51, bilješka, br. 1790, 9. studenog 1918., LS Paris Vesnić – MAE Pichon.

⁷² I. MEŠTROVIĆ, *n. dj.*, 105.

⁷³ Ernest PEZET, *Stepinac-Tito: contextes et éclairages de “L’Affaire”*, Pariz, Nouvelles Éditions Latines, 1959., 13. Inače, ispostava francuske mornaričke obavještajne službe u Italiji također je saznala za Pašićev manevar: “G. Pašić se pokorio, ali tek što se vratio u Pariz otišao je kod g. Pichona da mu objavi kako će povući potpis [...]” (ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, izvješće, br. 7187, 4. prosinac 1918., SRM – MAE).

francuske vlade glede priznanja *Narodnog vijeća SHS* u Zagrebu, što je srpska vlada već bila učinila. Pichon je odgovor na ovaj anglo-američki demarš (primijetimo da je London bio naklonjen priznanju pod uvjetom da francuska vlada nema primjedbi)⁷⁴, ispisao na margini bilješke koju mu je bio uručio engleski veleposlanik:

Rekao sam Lordu Derbyju:

1) da su šefovi četiriju Saveznika tijekom posljednjeg Vrhovnog ratnog vijeća odlučili da će jugoslavensku državu priznati tek nakon provedbe točaka primirja s Austro-Ugarskom;

2) da još nije postignut sporazum između Srba i Jugoslavena i da me je g. Pašić, u pratnji g. Vesnića došao o tome obavijestiti i upozoriti, najavljujući mi svoj odlazak za Krf i Skopje kako bi poradio na tom dogovoru.

G. Pašić i g. Vesnić su poput mene bili mišljenja da treba pričekati dok se ne postigne sporazum.⁷⁵

Pichon je zatim veleposlanicima u Rimu, Washingtonu i Londonu priopćio svoje odbijanje priznavanja *Narodnog vijeća SHS*, ali samo je Paul Cambon saznao za posjet koji su mu Pašić i Vesnić bili upriličili. Ono što ponajprije zapanjuje je to da su se, suprotno mišljenju koje je izrazio ministar Pichon, "Jugoslaveni" i Srbi iz kraljevine bili dogovorili u Ženevi, iz čega je i proizašla zajednička deklaracija. A zatim činjenica da se Pichon uopće nije osvrnuo na samu srž demarša Lorda Derbyja, to jest na priznanje vlade u Zagrebu: ograničio se na objašnjenje da će jugoslavenska država, zasigurno je mislio na ujedinjenu državu koja obuhvaća Srbiju, steći legitimitet tek nakon izvršenja primirja. Je li tako odgovorio iz neznanja ili hotimično u cilju obmanjivanja svoga sugovornika? Odgovor ne znamo, ali ova epizoda potkrepljuje tezu da je djelovao u skladu s prešutnim dogovorom s Pašićem i Sonninom.

Barrère se veselio stajalištu svoga prijatelja Pichona i 16. studenog javio da će Francuska "sigurno trebati priznati ovu Državu; naš je interes u skladu s tim priznanjem; ali je u stvari mudro pričekati da se tome pristupi kad se uspostavi sloga među različitim elementima nove države".⁷⁶ Pichonu je su ova mišljenja, odnosno savjeti, puno značili kao i onaj da se postupa obzirno prema osjetljivom prekoalpskom savezniku opijenom svojom pobjedom. Unatoč talijanskim povredama sporazuma iz Ville Giusti (talijanske trupe nisu prestajale napredovati i tek ih je pred Ljubljanom zaustavilo lukavština jednog srpskog časnika), i unatoč antifrancuskoj propagandi, Barrère je

⁷⁴ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, bilješka, 13. studenog 1918., britanski veleposlanik u Parizu - Pichon.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, brzojav, br. 2763, 16. studenog 1918., AF Rim Barrère - MAE.

držao da “replike od strane našeg tiska ne bi ničemu služili. Svaka polemika bi u ovom trenutku pogoršala poteškoće na opću štetu saveznika”. Razgovor koji je Barrère 20. studenog 1918. vodio s talijanskim kraljem Vittorijem Emanuelom III., olakšava nam razumijevanje njegove dobrohotnosti prema “latinskim rođacima”:

[...] Nj. E. je dodala da Francuska na osnovu svoje pobjede, osim preuzimanja svojih pokrajina, ima pravo na nepovredivu stratešku granicu, pa čak i po cijenu obuhvaćanja nešto njemačkog pučanstva. Taj bi se narod uostalom brzo asimilirao ako bi ga Francuska tretirala pravedno i dobrohotno.⁷⁷

Kraljeve su riječi bile parafraza velikog djela koje se Barrère trudio dovršiti: francusko-talijanski savez usmjeren protiv Njemačke, s kojom bi dvije države imale stratešku granicu: Francuska na Rajni, a Italija na Brenneru.

* * *

Nakon što je porazio svoje “austrijske” suparnike, od kojih je posebno prezirao *procedurista* Trumbića, Pašić je još jedanput morao pribjeći svojim manevrima, u ovom slučaju zamršivanju, kako bi opravdao nepoštovanje Ženevske deklaracije. Naime, pozvao se na negativno mišljenje svoje vlade (nekoliko njezinih članova, od kojih Stojan Protić, bilo je doista podnijelo ostavku u znak protesta protiv uvredljivih odredbi na čast “mučeničke i pobjedničke Srbije”), kao i na odbojno stajalište regenta Aleksandra, što je on kasnije nijekao, izazivajući time još više zbrku.⁷⁸ Fontenay je 18. studenog bio sretan što je mogao Pichonu potvrditi da je njihov “saveznik”, koji je još uvijek bio u Parizu, sigurno vodio srpske poslove nakon što je uspio formirati koncentracijsku vladu:

G. Pašić će narodnim odborima u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu javiti da će, ako žele poslati ministre da se pridruže srpskim ministrima, oni biti dočekani s radošću. S tim u vezi me je g. Pašić upozorio da Narodni odbor (sic!) u Zagrebu nije jedini koji predstavlja oslobođene Jugoslavene, već da isto tako treba voditi računa o odborima u Ljubljani i Sarajevu.⁷⁹

To nije bilo ništa drugo nego pribjegavanje staroj i učinkovitoj metodi *divide et impera*, kojom se stari majstor rado služio ne samo kao argumenta-

⁷⁷ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, tajni brzojav, br. 2795-2796, 20. studenog 1918., AF Rim Barrère – MAE Pichon.

⁷⁸ Prema jednom informantu veleposlanstva Francuske u Bernu, “možemo se zapitati je li čitava komedija u Parizu bila inscenirana u dogovoru s g. Protićem i s namjesnikom i nisu li sami pregovori u Beogradu imali za cilj predlaganje osnivanja smanjene Velike Srbije ili hoće li se namjesniku više sviđati da postane kraljem ujedinjene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.” (ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, povjerljivi brzojav, br. 2223, 14. prosinca 1918., AF Bern Clinchant – MAE Pichon).

⁷⁹ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Yougoslavie, sv. 31, brzojav, 18. studenog 1918., MFS Fontenay – MAE Pichon.

cijskom strategijom da bi uvjerio svoje sugovornike sa Zapada, već isto tako u postupanju prema svojim prekosavskim "sunarodnjacima". A s njima je, prema jednom francuskom izvoru iz Ženeve, iako ih nisu priznali saveznicima, "pregovarao izravno [...] i, na način nalik državnom udaru, priznavao im ovlasti koje više nisu imali, pod uvjetom da mu ih odmah vrate".⁸⁰

U Zagrebu je glavni među ovim "daljinskim" suradnicima bio Svetozar Pribičević, koji je u odsutnosti predsjednika Korošeca znao nametnuti svoja politička stajališta. Tri delegata *Narodnog vijeća SHS*, njegov brat Valerijan, njegov kum Laza Popović i bojnik Perko, krenuli su 5. studenog u netom oslobođeni Beograd u cilju uspostavljanja odnosa sa srpskim vlastima koje su se tamo ponovno ustoličile. Međutim, stigavši tri dana kasnije, delegacija nije poštovala pisane upute koje je dobila, kako od predsjedništva *Narodnog vijeća SHS*, tako i od ministra obrane, a koje su nalagale traženje raspoređivanja srpskih snaga samo na istoku Hrvatske i Slavonije. Popović je na poticaj svog kuma Pribičevića, koji ga je nagovorio da se ne pridržava pisanih naputaka i da zahtijeva da srpska vojska u najmanju ruku dođe do Zagreba,⁸¹ zatražio slanje srpskih jedinica u Ljubljanu, Zagreb i Rijeku. Područja pod vlašću *Narodnog vijeća SHS* su ih zasigurno trebala, (Talijani bijahu zauzeli dobar dio istočne jadranske obale i nastavljali napredovati, seljaci su napadali posjede "bogatih", "zeleni kader" nije prestajao pljačkati, a vojnici koji su se vraćali iz Rusije širili su boljševičke ideje), ali svejedno nas mora začuditi arbitraran karakter odluka koje su donosili Pribičević i njegovi suradnici u ime "naroda Srba, Hrvata i Slovenaca". Gledajući iz ove perspektive, produljeni boravak Valerijana Pribičevića u Srbiji (nije se vratio u Zagreb s dvojicom kolega), i to u svojstvu "konzularnog službenika" *Narodnog vijeća SHS*, to jest kao časnika za vezu, ne djeluje nimalo neobično.

Na dan Beogradske konvencije (13. studenog), koja je okončala neprijateljstva između Mađarske i Antante, stigao je u Zagreb potpukovnik Simović, kojemu je Vrhovna komanda srpske vojske povjerila mandat delegata pri *Narodnom vijeću SHS*. Odmah suočen s federalističkim prohtjevima nekolicine hrvatskih vijećnika, željni održavanja suvereniteta "države" SHS, časnik im je suho odgovorio: "Srbija, koja je u ovom ratu dala jedan i pol miliona žrtava [sic] za oslobođenje i ujedinjenje svoje jednokrune braće preko Dunava, Save i Drine, ne može ni u kom slučaju dozvoliti, da se na njenim granicama formira neka nova država, koja bi u svoj sastav uzela sve njene sunarodnike i da [...] ostane u pozadini i sve plodove dobivene pobjede prepusti drugome, koji je u ratu učestvovao na neprijateljskoj strani".⁸² Nabrojio je zatim područja koja bi pripala Srbiji prema odredbama primirja potpisanog s Mađarskom (dobar dio južne Mađarske, polovica Slavonije, čitava Bosna i Hercegovina kao i veliki dio Dalmacije) i zaključio:

⁸⁰ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, bilješka, 7. prosinca 1918., Ženeva (Lagarde) – MAE.

⁸¹ B. KRIZMAN, *n. dj.*, 323.

⁸² *Ibid.*, 337.

“Van te teritorije [...] se možete opredeljivati po volji: da idete sa Srbijom ili da formirate zasebnu državu”.⁸³ Članovi *Narodnog vijeća SHS* mogli su samo biti impresionirani riječima potpukovnika, koji je odmah nakon toga telegrafirao u Beograd i zatražio slanje srpskih trupa u slovenske zemlje, ugrožene talijanskim napredovanjem. Bio je to lijep primjer sučeljavanja dviju dijametralno suprotnih političkih kultura: srpske, realističke i zasnovane na političko-vojnoj moći, i hrvatske, nerealističke i utemeljene na političko-pravnoj argumentaciji.

Prvi bataljun srpske vojske stigao je u Rijeku 15. studenog 1918. (dan prije su ga u Zagrebu bili dočekali članovi *Narodnog vijeća SHS*), a ipak nije mogao ili nije htio spriječiti talijansku okupaciju. Pichon se pridružio prosvjedima srpske vlade protiv nedopuštenih postupaka prekoalpskog saveznika, i 21. studenog zatražio od Barrèrea da podsjeti Sonnina da bi “oružani sukob u sadašnjim okolnostima” mogao prouzročiti “nepopravljivu štetu”.⁸⁴ Barrère je dijelio uznemirenost *Quai d’Orsaya*, ali je nakon vijećanja s Orlandom priopćio da je njegov sugovornik dao naslutiti da “polemika oko Rijeke ima za cilj stvaranje trampe u slučaju da drugi (pod ‘drugi’ je podrazumijevao Sjedinjene Države) budu prepreka u ostvarenju sporazuma”,⁸⁵ što je Pichon komentirao sljedećim riječima: “To je upravo ono što sam uvijek mislio”.⁸⁶

Što su u takvim okolnostima mogle učiniti hrvatske snage koje su priželjkivale ujedinjenje sa Srbijom, a da joj se – slijedeći staru hrvatsku tradiciju – ipak ne podvrgnu? Glavni predstavnici ovih težnji unutar *Narodnog vijeća SHS*, *Starčevićeva stranka prava* potpredsjednika Pavelića⁸⁷ i Radićeva *Hrvatska pučka seljačka stranka*, bile su doista nemoćne i nisu bile u stanju poboljšati svoj položaj i nametnuti federalističko rješenje. Ne imajući vezu s Trumbićem i Korošecom, koji su još uvijek bili u Parizu, sa zemljom u previranju, sa srpskim i talijanskim vojnim snagama koje su se razmještale na području nove “države” lišene priznanja, umjesto davanja impulsa, bijahu ograničeni na promatranje. Općenito, čini se da zagrebački vijećnici na strane promatrače nisu baš ostavljali uvjerljiv dojam. Za zapovjednika Carbonniera, francuskog vojnog atašea u Beogradu, koji je krajem studenog proputovao hrvatskim i slovenskim zemljama, bijahu to “većinom intelektualci, sveučilištarci, novinari, obrazovani ljudi, nervozni, koji su se lako zanosili. [...] puno se uzrujavaju i govore, zapodijevaju tisuću pitanja čije će rješavanje biti tegobno [...]”.⁸⁸

⁸³ Isto.

⁸⁴ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, brzojav, 21. studenog 1918., MAE Pichon – London, Washington, Rim, ministarstvo rata, mornarica.

⁸⁵ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, tajni brzojav, br. 2850-2851, 24. studenog 1918., AF Rim Barrère – MAE Pichon.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Još uvijek je riječ o zubaru Paveliću, a ne o budućem poglavniku, koji je počeo igrati važnu ulogu tek 1928.

⁸⁸ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Yougoslavie, sv. 24, izvješće, 29. studenog 1918., Vojni ataše Beograd Carbonnier – Guerre, MAE Pichon.

Osim djelovanja Pribićevića, koji je utjelovljivao volju Pašića i bivših habsburških Srba za brzim pridruživanjem Srbiji, upravo je osamostaljivanje južnoslavenskih tijela u bivšoj Monarhiji – scenarij koji je Pašić silno priželjkivao - natjeralo vijećnike u Zagrebu da ubrzaju pripreme u cilju ujedinjenja. Naime, narodna vijeća Dalmacije i Bosne i Hercegovine, formalno podređena vrhovnom tijelu u Zagrebu, vršila su pritisak na glavno vodstvo da pristane na ostvarenje zajednice s Beogradom, spominjući pritom mogućnost jednostranog čina u slučaju odlaganja. Čak su i Amerikanci, preko admirala Andrews, zapovjednika savezničkih trupa, koje su se iskrcale u Splitu, zagovarali ujedinjenje bez okolišanja.⁸⁹ Odluka da se pristupi ujedinjenju sa Srbijom, pod žezlom Karađorđevića, donesena je konačno 24. studenog, i to nakon isteka mučnih pregovora koji su trajali dva dana. Nakon primitka brzog izjava iz Beograda od ministara Ninčića i Jovanovića (priličan broj srbijanskih političara nalazio se još uvijek u inozemstvu, ponajviše u Francuskoj) u kojem se *Narodno vijeće SHS* poziva da započne pregovore sa srpskom vladom u pogledu združivanja, a posebno nakon dramatičnoga govora doktora Smodlake, Hrvata srbofila iz Dalmacije, središnji odbor *Narodnog vijeća SHS* odredio je delegaciju od 28 vijećnika, opremljenih pismenim naputcima, koji su trebali što prije krenuti u glavni grad Srbije. Jedini prosvjedni glas dolazio je od Radića, koji je, osuđujući brzinu odluka i odbijajući uputiti se prema Beogradu, svojim kolegama dobio slijedeće riječi:

Gospodo!

Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu. Ne zaključujte jedinstvene vlade s kraljevinom Srbijom već za to, jer eto u ime kraljevine Srbije nema tu nikoga, ništa, osim taj jedan brzoglav, a i taj predlaže nešto sasvim drugo, nego vi. Nemojte tako postupati, da se bude moralo danas sutra kazati, da ste i vi Slovenci i vi Srbi Vojvodjani i Bosanci, i vi naši Hrvati Dalmatinci, a nada sve vi naši domaći hrvatski Srbi, da ste se vi skupili danas ovamo samo zato, da izvršite jedno urotničko djelo proti narodu, napose proti Hrvatskoj i proti Hrvatima. [...]

Najstrašnija je stvar, najveći je grijeh i najveća politička greška svoj rodjeni narod stavljati pred gotove činjenice [...]. Ako to nevjerujete, dao Bog svima poživjeti toliko [...] da vidite, kako će hrvatski narod u svojoj republikanskoj i čovječanskoj svijesti vas odpuhnuti baš u času, kad ćete misliti, da se narod smirio, a vi da ste ga dobro zajašili. Živila republika. Živila Hrvatska.⁹⁰

Nakon određenog oklijevanja – potpredsjednik Pavelić je po svaku cijenu želio pričekati dolazak svog saveznika Trumbića, koji je još uvijek

⁸⁹ J. SMODLAKA, *n. dj.*, Zagreb 1972., 73.

⁹⁰ Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevni Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1990., 285; i Trpimir MACAN, *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb 1992., 448.

bio u Parizu⁹¹ - delegacija *Narodnog vijeća SHS* je napokon 27. studenog, bez Radića, krenula u Beograd gdje je već sutradan započela pregovore o činu ujedinjenja.⁹² Crnogorski je parlament sa svoje strane 26. studenog izglasavao svrgavanje kralja Nikole i pripojenje Srbiji, poslanici Narodne skupštine Novog Sada (koja je pokrivala Banat, Bačku i Baranju) su dan prije bili postupili na isti način, a u Bosni, iako pod nadležnošću *Narodnog vijeća* iz Zagreba, nekoliko je gradova (s jakom srpskom populacijom) odlučilo ili najavilo svoje izravno pridruženje Beogradu. Pašić, koji je još uvijek boravio u Parizu, nije čekao službeno proglašenje nove države, nego je potezom istinskog balkanskog meštra objavio svoju pobjedu; u pismu napisanom rukom, koje je 28. studenog uputio svom podržavatelju Pichonu, anticipirao je čin formiranja jugoslavenske državne zajednice, naglašavajući pritom ništavnost "odvratne" Ženevske deklaracije:

Narodno vijeće iz Zagreba, sporazumno s onima iz Sarajeva, Ljubljane (Laibach) i Spljeta (Spalato) upravo je proglasilo zajednicu svih zemalja nastanjenih Srbima, Hrvatima i Slovencima s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Spomenuta vijeća su poslala svoje povjerenike u Beograd da ponude krunu princu Aleksandru, regentu Kraljevine Srbije. Njegovo Veličanstvo, princa regenta, spomenuta su narodna vijeća molila da formira, u dogovoru s njihovim predstavnicima, zajedničku vladu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca koje će predstavljati čitav naš troimeni narod i voditi u njihovo ime poslove, čekajući sjednicu Ustavotvorne skupštine i novi Ustav.

Prema tome, sporazumi zaključeni na Ženevskoj konferenciji su promijenjeni i zamijenjeni odlukama koje je donijelo Narodno vijeće u Zagrebu, sporazumno s vijećima u Sarajevu i Ljubljani; na temelju ovih odluka, zajednička vlada Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca predstavljat će čitav narod zemalja koje su sačinjavale dio bivše austrougarske Monarhije (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Srijem, Bačka i Banat i Slovenija) kao i Kraljevina Srbije i Crne Gore.⁹³

Svečano proglašenje prve jugoslavenske države, koje je pripalo regentu Aleksandru, što se obično smatra njezinim rođenjem, dogodilo se, međutim, tek 1. prosinca. I opet je Pribićević, u dosluhu s Pašićem, u tome odigrao odlučujuću ulogu. Jer, kako naglašava Jasna Adler, ne samo što je na sebe preuzeo "da pregleda tekst delegacije Države SHS, već mu je štoviše regent Aleksandar povjerio sastavljanje kraljevskog odgovora".⁹⁴ "Očišćena" od

⁹¹ J. SMODLAKA, *n. dj.*, 76.

⁹² Meštrović (*Uspomene na političke ljude i događaje*, 125.) piše u svojim memoarima da mu je Laza Popović, Pribićevićev kum, povjerio da je Pribićević bio okupio srpske članove delegacije Narodnog vijeća SHS da im kaže da se ne obaziru na službene naputke koji su uručeni svim poslanicima: "Ono što sam ja govorio, bilo je pred njima i za *foro externo*, a vi znajte, da ste Srbi i da idete k Srbima i recite Prijestolonasljedniku, neka se uzda u nas".

⁹³ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 52, pismo, 28. studenog 1918., PDC Serbien - Pašić (u Parizu) - MAE Pichon.

⁹⁴ Jasna ADLER, *L'union forcée*, *op. cit.*, 323.

“nezgodnih” naputaka donesenih na završnoj sjednici *Narodnog vijeća SHS* od 24. studenog, i potpuno u skladu s duhom Pašićeva pisma, adresa regenta Aleksandra, koju je pročitao potpredsjednik Pavelić - a ne Pribićević - zadovoljila se traženjem: 1) ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca na čitavom teritoriju nastanjenom Južnim Slavenima; 2) Karađorđevića na čelu vrhovne vlasti; 3) uspostavljanja zajedničke vlade i zajedničkog parlamenta; 4) zadržavanja postojećih autonomnih struktura i funkcija; 5) sazivanja Ustavotvorne skupštine najkasnije šest mjeseci nakon zaključenja mira; i 6) potpore kralju, to jest regentu, za uspostavljanje granica sukladno načelu narodnosti i pravu na samoodređenje naroda, posebno u pogledu talijanske okupacije koja je ocijenjena neprihvatljivom.⁹⁵ Regent Aleksandar primio je na znanje Pavelićev zahtjev i zatim proglasio “ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca”.⁹⁶

Tako je ugledala svjetlo prva jugoslavenska država koja je, međutim, usvojila ime “Jugoslavija” tek u listopadu 1929. Naime, unatoč željama jugoslavenskih snaga, posebno onih iz Dalmacije, srpski politički krugovi u Beogradu, ali i starčevićanski Hrvati (poput Pavelića) tome su se protivili. Prvi nisu htjeli prihvatiti da se izbriše srpsko ime, a drugi su se veselili što hrvatsko ime napokon ulazi u diplomatski rječnik.⁹⁷

* * *

Način na koji se formirala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je u prvom redu rezultat velike diplomatske igre u kojoj su sudjelovali Pašić, Pichon i Sonnino. Sve u svemu Pašić se pokazao najvećim pobjednikom jer je uspio dobiti odriježene ruke za primjenu svog “srpsko-pijemontskog” koncepta, tj. za uspostavu južnoslavenske države, u biti proširene Srbije pod vodstvom Karađorđevića, koja se smatrala “osloboditeljicom” svoje “jednokrvene braće” predodređene za asimilaciju, saveznicom Antante i snažnim bedemom protiv tradicionalnog prodora germanskog bloka prema jugoistoku. Ova posljednja točka bila je isto tako u interesu Francuske, koja se, k tome, kanila služiti novom državom za zauzdavanje talijanskih ambicija, posebno u srednjoj i istočnoj Europi, ali i na Jadranu. Prekoalpskom savezniku, koji je Francuskoj bio potreban da bi se mogla nositi s Njemačkom, uspjelo je zauzeti priličan dio istočne obale Jadrana, pa se jednako tako smatrao pobjednikom. Ali, Italija se vrlo brzo sukobila s “humanističkom” wilsonovskom diplomacijom, koja je branila južnoslavensku stvar, tako da je Londonski ugovor tek djelomično proveden, što je prouzročilo veliko razočarenje i na kraju dovelo do njezina udaljavanja od antantina tabora.

Što se pak Trumbićeva Odbora tiče, njegovo političko djelovanje okončano je neuspjehom. Bilo bi, međutim, nepravedno bivšega splitskoga gradonačelnika proglasiti nedovoljno sposobnim jer, kako smo vidjeli, bio

⁹⁵ T. MACAN, *n. dj.*, 450.-451.; i B. KRIZMAN, *n. dj.*, 358.-359.

⁹⁶ T. MACAN, *n. dj.*, 451.; i B. KRIZMAN, *n. dj.*, 359.

⁹⁷ J. SMODLAKA, *n. dj.*, 69.

je vrlo blizu pobjedi nad starim Pašićem, svojim omraženim suparnikom. Naime, Trumbić je postigao prolazan, ali nepobitan uspjeh: zadobio je najprije simpatije, zatim čak i potporu britanske i američke diplomacije, koje su bile spremne njegovu Odboru i *Narodnom vijeću SHS* dati legitimitet, kao i prihvatiti federalnu jugoslavensku državu. Ali, nije mogao dobiti prijeko potreban blagoslov *Quai d'Orsaya*, koji je u ovom slučaju bio odlučujući politički čimbenik. Već u rujnu 1918. Pichonovo stajalište bilo je definitivno utvrđeno: "na nikoji način" nije pomišljao priznati južnoslavensku tvorvinu, kojom bi se upravljalo iz Zagreba, "neovisno o Srbiji".⁹⁸ Tri elementa objašnjavaju francuski stav: 1) politički i vojni savez sa Srbijom; 2) strah da bivša habsburška područja zbog prevelike heterogenosti ponovno ne padnu pod germanski utjecaj; i 3) davanje prednosti unitarističkoj i centralističkoj državi, u skladu s francuskom upravnom tradicijom starom pet stoljeća, a koju je "blagoslovalo" jakobinstvo.

Rođeno iz antantine i srpske vojne pobjede, iz širenja jugoslavenstva u hrvatskim, slovenskim i srpskim političkim krugovima, iz talijanske okupacije, iz žurbe i improvizacije, Kraljevina SHS poprimila je oblik države kojom u potpunosti vlada srpska političko-vojna kasta, kojoj se otvorila perspektiva "asimilacijske misije", koju ona nije mogla provesti. Naime, osim svoje pobjedničke vojske i političke klase uvježbane u vođenju međunarodnih poslova, balkanski Beograd je nudio premalo da bi se, poput Beča ili Budimpešte, Zagrebu mogao činiti kao istinski privlačno središte. Međutim, paradoksalno je da su upravo kulturna i industrijska "inferiornost" Srbije, kao i novi političko-pravni okvir, koji je uglavnom išao u prilog interesima Beograda, ali koji je sadržavao u zametku više demokracije od bivšeg traslajtanskog sustava, omogućili artikuliranje hrvatskog nacionalnog pokreta, koji je "dovršio proces hrvatske nacionalne konsolidacije, okončavši tako stoljeće započeto s ilirskim buditeljima".⁹⁹ Tradicionalno zaslijepljena i pasivna, još uvijek nezrela i nemoćna, hrvatska politička elita bijaše prigrllila šimerično jugoslavenstvo da bi se mogla lakše braniti od germanskih i mađarskih pretenzija. Oportunizam joj baš ne bijaše plemenit, ali je zato učinkovit: iako je djelovala jugoslavenski, ostala je u biti "hrvatska", i tako spasila, za razliku od traumatiziranih Mađara, većinu područja koja su smatrana sastavnim dijelom "domovine". I tako su se Hrvati, izvrgnuti antagonizmima između hrvatskog sjevera i juga, užasno poniženi i pobijedeni od Srba, ne samo onih iz Srbije, već i onih iz Hrvatske i Slavonije, tek nakon što su iskusili grubost Beograda, koji nije znao habsburške legalističke metode, počeli udaljavati od "jugoslavenstva" i okretati se "hrvatstvu".

Dva konstitutivna elementa hrvatske nacionalne homogenizacije bila su političko djelovanje Stjepana Radića i seljačke mase koje su činile golemu većinu naroda. A narod, za koji je francuski mason André Lebey u lipnju

⁹⁸ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 50, depeša, br. 1779, 10. rujna 1918., MAE Pichon – MFS Fontenay, London, Rim, Washington.

⁹⁹ Ivo BANAC, *The National Question in Yugoslavia*, Ithaca-Londres, Cornell University Press 1984., 227.

1917. smatrao da bi se trebao moći izjasniti o svojoj sudbini plebiscitom – što se nije dogodilo u hrvatskom slučaju – bio je praktički isključen iz predratnog političkog života u Translajtani: na izborima za Sabor 1913. samo je svaki dvanaesti hrvatsko-slavonski građanin imao pravo glasa. Ne začuđuje, dakle, da je narod – većinom nepismen – bio isto toliko izgubljen koliko i zagrebačka politička klasa. Prvi hrvatski političar koji je otkrio potencijal seljačkih masa u hrvatskoj politici bio je Stjepan Radić. Taj neobični politički lik pridobio je potporu seljaštva i stekao tako moćno oruđe za iznošenje autonomističkih hrvatskih zahtjeva. Seljačkog porijekla, oženjen Čehinjom, dobro obrazovan, ali konfuzan, poliglot i demagog, panslavist i pomalo jugoslavenski orijentiran, ali prije svega – ili unatoč svemu – veliki hrvatski rodoljub, bivši francuski učenik ostao je do svoje smrti 1928. opasan neprijatelj ne samo u Beogradu, nego i u Parizu. Jer, kako naglašava autor jedne informacije glavnog stožera francuske kopnene vojske, gledajući iz financijske perspektive, nije se postavljalo pitanje ”je li ta politika zasnovana na hrvatskom gledištu, ali je nepobitno da slabljenjem koje donosi Državi SHS, ona predstavlja opasnost po francuske interese”.¹⁰⁰ Nitko nije bolje portretirao mutikašu seljačkog porijekla, koji je postao narodni junak, od Miroslava Krleža, najvećeg hrvatskog pisca 20. stoljeća:

Trebalo bi dati sliku tog malodobnog kratkovidnog dječaka, koji se već kao gimnazijalac smuca po Khuenovim reštovima, koji sanja o Slavenstvu, putuje do Kijeva i kao romar pješači po čitavoj zemlji od Mozirja i Kamnika do Ljubljane i Trsta i od dalmatinske Zagore do Đakova i đakovačke katedrale. Još kao gimnazijalac pošao je u Đakovo da vidi Biskupa Mecenu, ‘graditelja đakovačke katedrale’, a Njegova Presvjetlost, misleći da je to đače došlo da ga naumpa, rekla mu je vrlo netaktilno: putovati danas bez novaca, carissime, pa makar i po Hrvatskoj, to Vam je na vrbi svirala. Tako nekako slično izjavio mu je i Predsjednik Akademije Rački, kad je došao do njega da mu da preporučno pismo za Kijev. Rački ga je odbio i nije mu dao ni novaca ni preporuke, a mali gimnazijalac iz Trebarjeva svejedno se probio do Kijeva, i slika Kijevske Lavre sa stotinama monaha s vizantijskim ikonama i sjajnim zlatnim kupolama ostala mu je za čitavog života skupocjenim, zlatno protkanim gobelinsom jedne lijepe uspomene, na koju je često mislio i često je u govoru i pismu spominjao.¹⁰¹

¹⁰⁰ ADMAE, *Série Z-Europe 1918-1940*, Autriche, sv. 53, tajna informacija, 25. veljače 1919, Glavni stožer, 1. odsjek – MAE.

¹⁰¹ Miroslav KRLEŽA, *Deset krvavih godina*, Zagreb 1937., 152-153.

PRILOG:

Popis korištene arhivske građe

Diplomatski arhiv francuskog ministarstva vanjskih poslova (ADMAE, Archives diplomatiques du Ministère français des Affaires étrangères)

SÉRIE GUERRE 1914-1918 (<i>Serijski rat 1914.-1918.</i>)		
AUTRICHE-HONGRIE (<i>Austro-Ugarska</i>)		
sv. 159	Les Yougoslaves (<i>Jugoslaveni</i>)	rujan 1914.-studeni 1916.
sv. 160	<i>ibid.</i>	prosinac 1916.-srpanj 1917.
sv. 161	<i>ibid.</i>	kolovoz 1917.-lipanj 1918.

SÉRIE Z-EUROPE 1918-1940 (<i>Serijski Z-Europa 1918.-1940.</i>)		
AUTRICHE 1918-1929 (<i>Austrija 1918.-1929.</i>)		
Politique intérieure (<i>Unutarnja politika</i>)		
sv. 50	Question yougoslave (<i>Jugoslavensko pitanje</i>)	1. lipnja-25. rujna 1918.
sv. 51	<i>ibid.</i>	26. rujna-10. studenog 1918.
sv. 52	<i>ibid.</i>	11. studenog-20. prosinca 1918.
sv. 53	<i>ibid.</i>	21. prosinca 1918.-12. svibnja 1919.
sv. 54	Armée yougoslave (<i>Jugoslavenska vojska</i>)	lipanj 1918.-veljača 1919.
sv. 56	Armée yougoslave/Yougoslaves d'Italie (<i>Jug. vojska/Jugoslaveni u Italiji</i>)	lipanj 1918.-svibanj 1920.
sv. 57	Nationalités d'Autriche ; Congrès de Paris d'octobre 1918 (<i>Narodi u Austriji ; Pariški kongres u listopadu 1918.</i>)	svibanj 1918.
sv. 58	<i>ibid.</i>	srpanj 1918.-ožujak 1920.
sv. 59	Bureau des Nationalités à Berne (<i>Ured za narode u Bernu</i>)	lipanj 1918.-lipanj 1926.

YUGOSLAVIE 1918-1929 (<i>Jugoslavija 1918.-1929.</i>)		
Armée et Guerre (<i>Vojska i rat</i>)		

sv. 24	Section des renseignements militaires (<i>Odsjek za vojne obavijesti</i>)	lipanj 1918.-prosinac 1927.
Politique intérieure (<i>Unutarnja politika</i>)		
sv. 34	<i>Ibid.</i>	srpanj 1924.-travanj 1926.

SÉRIE PAPIERS D'AGENTS (<i>Serija Ostavština diplomata</i>)		
TARDIEU		
sv. 392	Frontières italo-yougoslaves (<i>Talijansko-jugoslavenska granica</i>)	1919.

RÉSUMÉ

LE DÉMEMBREMENT DE L'AUTRICHE-HONGRIE ET LA NAISSANCE DU ROYAUME SHS (D'OCTOBRE À DÉCEMBRE 1918) À LA LUMIÈRE DE DOCUMENTS D'ARCHIVES FRANÇAIS

Cette étude montre que la manière dont se forma le Royaume SHS est en premier lieu le résultat du grand jeu diplomatique auquel participèrent le président du Conseil serbe, Nikola Pašić, et les ministres français et italien des Affaires étrangères, Stephen Pichon et Sydney Sonnino. C'est Pašić qui, somme toute, se révéla être le plus grand vainqueur, car il sut obtenir carte blanche pour l'application de son concept « serbo-piémontais », c'est-à-dire l'établissement d'un État sud-slave qui ne devait être en vérité qu'une Serbie élargie, gouvernée par la dynastie des Karadjordjević, « libératrice » de ses « frères de race » destinés à l'assimilation, alliée de l'Entente, et assumant le rôle de puissant rempart contre la traditionnelle poussée du bloc germanique vers le sud-est. Ce dernier point était également dans l'intérêt de la France qui, au surplus, se proposait de se servir du nouvel État sous contrôle de la fidèle Serbie pour contenir les ambitions de l'Italie, surtout en Europe centrale et orientale mais aussi dans l'Adriatique. L'allié transalpin, dont la France avait besoin pour pouvoir faire face à l'Allemagne, put occuper une bonne partie du littoral est-adriatique et se croyait également victorieux, mais aussitôt confronté à l'« humaniste » diplomatie wilsonienne qui défendait la cause sud-slave, le traité de Londres ne fut que partiellement exécuté, ce qui engendra une vive déception et l'aliéna finalement du camp ententiste.

Né de la victoire militaire ententiste et serbe, de la diffusion du yougoslavisme au sein des cercles politiques croates, slovènes et serbes, de l'occupation italienne, de la précipitation et de l'improvisation, le Royaume SHS prit la forme d'un État entièrement dominé par la caste politico-militaire serbe, à qui s'ouvrit la perspective d'une « mission assimilatrice »,

qu'elle ne pouvait cependant pas mener à bien. En effet, en dehors de son armée victorieuse et sa classe politique expérimentée dans la conduite des affaires internationales, la balkanique Belgrade offrait trop peu pour qu'elle pût apparaître à Zagreb comme un véritable centre d'attraction à l'instar de Vienne ou de Budapest. Or, paradoxalement, ce sont justement l'« infériorité » culturelle et industrielle de la Serbie et le nouveau cadre politico-juridique ménageant principalement les intérêts de Belgrade, mais contenant en germe plus de démocratie que l'ancien système transleithan, qui devaient permettre l'articulation d'un mouvement national croate, à la fois protestataire et émancipateur ; un mouvement qui acheva le processus de consolidation nationale croate.

SUMMARY

THE FALL OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE AND CREATION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS FROM THE FRENCH PERSPECTIVE (OCTOBER – DECEMBER 1918)

Basing his work on documents from French archives, mostly unknown to Croatian historiography and public, the author tries to explain how Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians was created. He also presents the role of France, Italy, Kingdom of Serbia and Croatian political elite in these events. New Yugoslav state enjoyed Croatian support because Croats wanted to liberate themselves from Hungarian and Austrian domination, but the new Yugoslav state soon came under Serbian domination. The author also discusses the role of Yugoslav orientated Croatian politicians like Ante Trumbić who attempted to organize Yugoslav state as federation, but were unsuccessful against more powerful Greater Serbian ambitions.

Key words: Austro-Hungary, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, France, Centralism, Federalism